

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ БИР МАРТАЛИК
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ИСЛОМОВ ИКРОМ ХУШБОҚОВИЧ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ГЕОГРАФИК ТЕРМИНОЛОГИЯСИ:
ТИЗИМИ, ГЕНЕЗИСИ, СЕМАНТИК СТРУКТУРАСИ ВА
ЛЕКСИКОГРАФИК ТАЛҚИНИ

10.00.01 – Ўзбек тили

Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ

Қарши – 2021

УЎК:811.512.133'374

Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати
мундарижаси

Content of Dissertation Abstract of Doctor of Science (DSc) on
Philological Sciences

Оглавление автореферата доктора наук (DSc) по
филологическим наукам

Исломов Икром Хушбоқович

Ўзбек тилининг географик терминологияси: тизими, генезиси, семантик
структураси ва лексикографик талқини..... 5

Islomov Ikrom Khushboqovich

Geographical terminology of the Uzbek language: its system, genesis,
semantic structure and lexicographic interpretation..... 33

Исломов Икром Хушбоқович

Географическая терминология узбекского языка: его система, генезис,
семантическая структура и лексикографическая интерпретация..... 61

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ 65

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ БИР МАРТАЛИК
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ИСЛОМОВ ИКРОМ ХУШБОҚОВИЧ

**ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ГЕОГРАФИК ТЕРМИНОЛОГИЯСИ:
ТИЗИМИ, ГЕНЕЗИСИ, СЕМАНТИК СТРУКТУРАСИ ВА
ЛЕКСИКОГРАФИК ТАЛҚИНИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ

Қарши – 2021

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазиrлар Махсaмаси хузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2021.4.DSc/Fil341 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Қарши давлат университетида бажарилган.
Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасида (www.qarshi.uz) ҳамда “ZiyoNet” Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:	Меиглиев Бахтиёр Ражабович филология фанлари доктори, профессор
Расмий оponentлар:	Джумаев Турсунали филология фанлари доктори, доцент Хусанов Нишонбой Абдусатторович филология фанлари доктори, профессор Қўчямов Шухрат Норқизиллович филология фанлари доктори, профессор
Етакчи ташкилот:	Самарқанд давлат университети

Диссертация химояси Қарши давлат университети хузуридаги илмий даражалар берувчи бир марталик PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2021 йил “15” декабр соат даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кучабог кўчаси 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz). Қарши давлат университети, Қарши давлат университети, Педагогика факультети 301 хона.

Диссертация билан Қарши давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (21-рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кучабог кўчаси 17. Тел.: (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2021 йил “03” декабр кунни тарқатилади (2021 йил “03” декабр даги 15-рақамли реестр баенномаси).

Н.Н. Шодмонов
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш раиси,
филол.ф.д., профессор
Г.Н. Тожиёва
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш илмий котиби,
филол.ф.б ф.д., доцент
Х. Жабборов
Илмий даражалар берувчи Илмий
кенгаш қошидаги Илмий семинар
раиси, филол.ф.д., профессор в.б.

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон миқёсида фан-техника, саноат ва ишлаб чиқариш соҳаларининг жадал тараққиёти, ўзаро интеграцияси, янги соҳаларнинг пайдо бўлиши терминологик тадқиқотларни ҳар бир соҳа терминологияси доирасида амалга оширишни тақозо қилади. Фан ва соҳалар ривожини, янгиликларни жараёнида соҳа терминологияси муҳим ўрин тутди. Шу кунгача терминология ва терминологик бирликлар юзасидан амалга оширилган илмий изланишлар нағижаси ўлароқ қатор лингвистик, энциклопедик луғатлар юзага келди. Соҳага доир сўнгги ютуқлар сифатида электрон луғатлар, тил корпуслари, онлайн таржима луғатларини алоҳида таъкидлаш лозим. Соҳавий лексикани, терминологик бирликларни тизимий тадқиқ қилиш, идеографик қурилиши, маъновий хусусиятларини аниқлаш тилнинг ижтимоий вазифалари ва тарихий тараққиётини ёритиш, терминларнинг номинатив, коммуникатив, аккумулятив функциялари моҳиятини ойдинлаштириш, компьютер терминологияларига асосланган электрон лексикографик маҳсулотларнинг мукамаллик ва самардорлик даражасини таъминлашда илмий-амалий аҳамият касб этади.

Географик билимларнинг ўзлаштирилиши, кишилиқ жамиятининг атроф-муҳит ва табиатга бўлган муносабати барча замон ва маконда долзарб масала сифатида қаралади. Дунё тилшунослигида терминология, хусусан, географик терминологиянинг шаклланиш ва тараққиёт манбалари, термин тушунчаси ва терминологик тадқиқотлар тарихи, терминсистемаларнинг макро ва микротизимлари, системавий қурилиши, идеографик структураси, терминлар ясалишининг асос ва усуллари, таржимаси, терминлараро синонимия, полисемия, омонимия, гипонимия ҳодисалари, корпусларда тил бирликларининг лингвистик ва дастурий таъминотини яратиш каби масалалар юзасидан тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ўзбек тилшунослигида географик терминлар тизими юзасидан қатор тадқиқотлар амалга оширилган бўлса-да, терминлар тизимининг идеографик структураси, соҳа терминлари полисемик, омонимик, полифункционаллик хусусиятлари махсус тадқиқ манбаи бўлмаган. Мазкур масалаларнинг, шунингдек, географик терминларнинг замонавий лексикографик тамойиллар асосидаги илмий тадқиқи таъминланмас экан, уларни миллий тил корпусларида акс эттириш, таълимий корпусларнинг самарали фаолиятини тўлақонли деб бўлмайди. “Давлат тилининг софлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳолининг нутқ маданиятини ошириш, ўзбек тилидаги мавжуд луғатлар асосида узлуксиз таълимнинг барча турлари учун ўқув луғатларини яратиш”¹ қабилар долзарб вазифадир. Бугунги кун талабига монанд ҳолда табиий тилга ишлов бериш, тил корпуслари учун лингвистик таъминотни яратиш, тезаурус, электрон луғатлар тузиш, автоматик таржима, компьютер таҳлили ва таҳрири қабилар доирасида бажарилаётган ишларнинг амалий

¹Мамлакатимизда ўзбек тилини янги раёклиштириш ва тил сифатини тақомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сонли Фармони // www.lex.uz

ахамияти нечоғли юқори эканлиги барчага аён. Географик терминлар тизимининг ҳам ана шу масалалар доирасида ўрганилиши тадқиқотнинг ахамияти ва долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон Фармонига мувофиқ тасдиқланган “2020-2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш Концепцияси”, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 декабрь, 2020 йил 24 январдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиغا Мурожаатномалари² каби меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион иқтисодиётни ривожлантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи³. Соҳа лексикаси, хусусан, термин тушунчаси ва терминологик тадқиқотлар тарихи, географик терминларни турли тилларга таржима қилиш муаммолари, кенг тарқалган географик терминлар, уларнинг келиб чиқиши ва семантикаси; уларнинг ўрта асрлардан ҳозирги кунгача бўлган фонетик эволюциясини аниқлаш; инглиз ва рус тилларидаги географик терминларни таҳлил қилиш, географик терминларнинг инглиз ва рус тилидаги эквивалентлари; араб географик терминлари таржимасидаги асосий муаммоларни аниқлаш, инглиз ва рус тиллари терминологияси, уларни бирлаштириш ва стандартлаштириш муаммосини тадқиқ қилиш; географик терминологик луғатларни ўрганиш ва қиёслашга йўналтирилган илмий изланишлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, Қозон федерал университети (Россия Федерацияси), Oxford University Language Centre, (Англия); Sorbonne College de france (Франция), Санкт-Петербург давлат университети (Россия Федерацияси), University of Toronto (Канада), University of Leipzig (Германия), Peking University (ХХР), Москва шарқшунослик институти (Россия Федерацияси), Москва давлат минтақавий университети, Тилшунослик ва маданиятлараро мулоқот институти (Россия Федерацияси); шунингдек, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек

² www.uza.uz

³ Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи researchgate.net, bloomsbury.com, cheloveknauka.com, dslib.net, aims.fao.org, book.sunny.uu, www.utexas.edu, www.u-bordeaux.com, english.pku.edu.cn, www.lang.ox.ac.uk, www.kaznu.kz, www.navoiy-uni.uz ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

тили ва адабиёти университети, Самарқанд давлат университети, ЎзФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти (Ўзбекистон)да олиб борилмоқда.

Дунё тилшунослигида терминологик бирликларни тизимий аспектда ўрганиш, уларнинг семантик структурасида содир бўладиган семантик ўзгариш ва лингвистик жараёнларни таҳлил қилиш, терминологик бирликларни тартибга солиш ва меъёрлаштиришга йўналтирилган тадқиқотлар натижасида қатор илмий хулоса ва натижалар олинган: араб, рус, инглиз тили географик терминларининг қиёсий таҳлили амалга оширилган, географик терминлар тизими ва семантикаси ўрганилган (Қозон федерал университети, Россия Федерацияси), терминологик маъно ва умумлексик маъно муносабати таҳлил қилинган, семантик муносабатлар тавсифланган (Oxford University Language Centre, Англия; Sorbonne College de france, Франция); тожик ва рус тиллари географик терминлари тизимининг тузилиши, функционал элементлари тавсифланган (Тожикистон давлат университети, Тожикистон), (Санкт-Петербург давлат университети, Москва шарқшунослик институти, РФ; University of Toronto, Канада); терминологик бирликларнинг компьютер технологиялари билан боғлиқ лексикографик талқинлари амалга оширилган (University of Leipzig, Германия; Peking University, ХХР), табиий география терминларининг деривацион парадигматикаси аниқланган (Санкт-Петербург давлат университети, Россия Федерацияси), инглиз ва рус тилларида “ер юзаси рельефи” терминологиясининг шаклланиш хусусиятлари аниқланган (Москва давлат минтақавий университети, Тилшунослик ва маданиятлараро мулоқот институти, Россия Федерацияси).

Дунё тилшунослигида терминология, хусусан, географик терминлар тизими юзасидан лексикографик-лексикографик аспектдаги қатор тадқиқотлар олиб борилмоқда: терминосистемаларнинг макро ва микротизимлари, маҳаллий ва байналмилал терминларнинг луғавий-маъновий хусусиятлари, географик терминларни турли тилларга таржима қилиш, инглиз тилидаги географик луғатнинг таркибий (сўз ясалиши) хусусиятлари, Ўзлашма географик терминлар, географик терминлар ясалишининг морфологик ва синтактик усуллари аниқлаш; содда ва мураккаб табиий география терминларини яшаш усуллари; географик терминларнинг шаклланишида асос морфема/терминоэлемент ролини асослаш; бир таркибли географик терминнинг сўз яшаш уясидаги ўрнини таҳлил қилиш; рус ва инглиз тилларида рельеф терминологиясининг қиёсий таҳлили: рус ва инглиз тилларида рельефни билдирувчи терминлар тизимида синонимия, антонимия, полисемия, омонимия, гипонимия, паронимлик масалаларини ўрганиш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек тилидаги замонавий терминологик тизимларни ўрганиш, соҳа терминларини тўплаш, саралаш, тартибга солиш ва шу асосда луғатлар тузиб напёр қилиш ишлари ХХ асрнинг 30-йилларидан бошланганлиги манбаларда қайд қилинади⁴. Хусусан, табиий фанлар сирасида муҳим ўрин эгаллаган география соҳаси терминлари бўйича

⁴ Мадвалиев А. Ўзбек тиббиёт терминологиясининг соҳавий ва изоҳли луғатларда берилишига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. – № 4. – Б. 51.

хам тадқиқотлар амалга оширилиши натижаси ўлароқ соҳа терминологик бирликларини ўзида жамлаган, изоҳлаган қуйидаги асарлар ҳам яратилди: “География терминлари” (О.Иброҳимов, 1935), “Қисқача русча-Ўзбекча география терминлари лугати” (М.Бектемиров ва М.Саидрасулов, 1940), “Географик терминларнинг қисқача русча-Ўзбекча лугати” (Н.Долимов ва б., 1953), “Географик терминлар лугати” (Ҳ.Ҳасанов, 1964), “Географик терминлар ва тушунчалар изоҳли лугати” (С.Қораев, П.Фуломов, Р.Раҳимбеков, 1979), «Словарь народных географических терминов» (Э.М.Мурзаев, 1984) кабилар.

Бугунга қадар Ўзбек тилининг географик терминлари тадқиқи икки йўналишда амалга оширилган: география соҳаси ҳамда тишунослик соҳаси доирасида. Ҳар икки йўналиш ҳодисанинг ўзи учун муҳим бўлган жиҳатларига эътибор қаратган бўлса-да, соҳа ҳодисалари ва уларнинг тилдаги ифодаси бўлган терминлар тадқиқи бир-бири билан боғлиқ тарзда бажарилган.

Ўзбек тилининг географик термин ва ағамалари тадқиқи асосан лексикографик, топонимик, диалектал характерда бўлиб, бу борада Ҳ.Ҳасанов, С.Қораев, Қ.Хуррамов, З.Дусимов, Т.Нафасов, Н.Бегалиев, Б.Ўринбоев, Ё.Хужамбердиев, Н.Охунов, Т.Эназаров, Н.Улуков, О.Бегимов, Х.Байқабилов каби олимларнинг хизматлари катта бўлди. Уларнинг илмий изланишлари натижасида Ўзбек тилининг географик терминларининг изоҳли, таржима лугатлари яратилди, терминологик бирликларнинг лексикографик, диалектал ва ономастик талқинларига оид илмий-назарий асослар юзага келди, Ўзбек тили географик терминлари тизимининг тараққиёти ва барқарорлашувига улкан ҳисса қўшилди. Шунингдек, ушбу тадқиқотларда Ўзбек тилида географик объектларнинг номланиши, номланиш асос ва тамойиллари, семантик, тарихий-этимологик, терминологик, морфемик, грамматик, ясаиш хусусиятлари ҳамда ҳудудий тарқалиши тадқиқ қилинди. Ўзбек тилининг географик терминлари тизимий аспектда соф лисоний-соҳавий ёндашув асосида махсус ўрганилмаган, идеографик структураси таҳлили ва замонавий лексикография талабларига монанд лексикографик талқини тадқиқот

⁵Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. – Тошкент: Фан, 1965. – 83 б.; Қараев С. Топонимия Ўзбекистана (социоллингвистические аспекты). – Ташкент, 1991; Qoraev S. Toponimika. – Tashkent: O'zbekiston faylasufi milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – 320 b.; Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – 240 б.; Нафасов Т. Топонимия Кашкардарьинской области: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1968. – 24 с.; Ўзбекистон топонимларининг изоҳли лугати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – 290 б.; Раҳимов Т. Топонимия города Самарканда и его окрестностей: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1973. – С. 22; Қораев С.Қ. ва бошқ. Географик терминлар ва тушунчалар изоҳли лугати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – 156 б.; Хуррамов Қ. Ўзбекские народные термины, обозначающие рельеф южного Узбекистана: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1980; Бегалиев Н. Самарканд топонимияси. – Самарканд, 2011. – 128 б.; Ўринбоев Б. Самарканд вилоят топонимларининг изоҳли. – Самарканд, 1997. – 202 б.; Хужамбердиев Я. Историко-этимологическое исследование топонимии Сурхандарьинской области: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1974; Охунов Н. Топонимия Какандской группы районов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1978. – 23 с.; Эназаров Т. Ўзбекистон топонимлари: лугавий асослари ва этимологик тадқиқ йўллари: Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2006; Улуков Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи: Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2010; Бегимов О. Жанубий Ўзбекистон оронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи. Монография. – Тошкент: Voris-nashriyot, 2018. – 226 б.; Байқабилов Х. Жаҳон мамлакатлари номларининг табиий географик жиҳатлари ва топонимик таҳлили: Геогр. фан. бўйича фан. докт. ... дисс. – Қарши, 2021. – 150 б.

предмети бўлмаган. Мазкур диссертацияда Ўзбек тилининг географик терминлари тизимий таҳлили, семантик ва идеографик структураси тадқиқи, лексикографик талқини амалга оширилди.

Тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Қарши давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг “Терминология масалалари ва замонавий лексикографиянинг назарий ҳамда амалий масалалари” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Ўзбек тилининг географик терминологияси тизимининг структурасини очиш, генетик, семантик хусусиятлари, идеографик курилишини асослаш, Ўзбек тилининг миллий корпуси ва таълимий корпуси учун географик терминлар лингвистик базасини яратишнинг асос ва мезонларини ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Ўзбек тилининг лексик макротизимида терминлар тизимининг ўрни ва аҳамиятини ўрганиш;

Ўзбек терминосистемаси ва унда географик терминлар микросистемасининг таркибини текшириш, географик терминосистеманинг идеографик структурасини таҳлил қилиш;

Ўзбек географик терминларининг семантик таркибини таҳлил қилиш, умумистеъмол ва терминологик маъно ўртасидаги семантик умумийлик ва фарқни очиб бериш;

географик терминларнинг тарихий-этимологик қатламга муносабатини аниқлаш;

Ўзбек географик терминларининг ўз қатлами ва унда маъно ўзгариши, топонимик бирликлар тизими билан муносабатини текшириш;

Ўзбек географик терминларида полисемия, полифункционаллик, омонимия ҳодисаларини таҳлил қилиш;

Ўзбек тилининг миллий корпуси ва таълимий корпусларига доир назарий-амалий масалаларни ўрганиш, тил ва таълимий корпуслар учун географик терминларнинг лингвистик базасини яратиш учун манбалар устида ишлаш.

Тадқиқотнинг объектини Ўзбек тилининг лексикаси ва табиий география соҳасига оид терминлар, Ўзбек тилининг изоҳли лугати, географик асарлар, табиий-географик хариталар, энциклопедик ҳамда топонимик лугатлардаги географик терминлар ташкил қилади.

Тадқиқотнинг предмети Ўзбек тилининг географик терминлари тизими, идеографик структураси, генетик ва семантик хусусиятлари, лексикографик тавсифидан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда системавий таҳлил, қиёсий, статистик, компонент таҳлил, тавсифлаш ва таснифлаш усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Ўз қатламга мансуб Ўзбек географик терминлари маъноси умумистеъмол маънонинг соҳа тушунчасини ифодалашга ихтисослашуви натижасида

шаклланганлиги, географияга оид терминлар тизимида *бўйин, қир, доvon, бурун* каби шаклдош, *атроф, баландлик, тоғ, макон, массив* каби қўпмаъноли, *кенглик, параллель, текислик, изобара, минтақа* каби полифункционал терминлар мавжудлиги аниқланган;

Ўзбек тилининг лексикаси *нейтрал бирликлар, диалектизмлар, чегараланган бирликлар* каби умумлексик бирликлар ҳамда *профессионализмлар ва илмий терминлар* каби терминологик бирликлар микроtizимидан, илмий терминлар тизими *фан-техника терминлари, саноат терминлари, соҳа ва хўжалик терминлари* каби микроtizимлардан ташкил топганлиги очиб берилган;

Ўзбек тили географик терминларининг тизимий муносабатларига кўра географик терминосистема апеллятив лексика – географик терминология (*баландлик, текислик, пастлик*) ва ўзлашма лексика – географик терминология (*литосфера, гидросфера, биосфера атмосфера* каби) тармоқларидан таркиб топган икки турдаги микроtizим эканлиги далилланган;

умумлексик ва терминологик бирликнинг битта воқеликни ифодалаши умумистеъмол ва терминологик маъно ўртасидаги семантик умумийликни, уларнинг умумлексик ва соҳавий қўлланилиши ўзаро фарқлиликни таъминлаши далилланган;

Ўзбек тилининг миллий ҳамда таълимий корпусида семантик кидирув натижасини таъминлаш учун терминологик семантик анализатор асосида семантик теглаш ҳамда илмий-техник маълумотлар базаси таркиби муайянлаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Ўзбек тилининг географик терминлари тизимий аспектда тадқиқ қилинган, идеографик структураси аниқланган, терминлар полисемантикчилиги, омонимлиги, полифункционалшиги далилланган;

Ўзбек тилининг ўз қатлам географик терминлари семантик таркибидаги маъно ўзгариши кўрсатиб берилган;

Ўзбек тили корпуси ва таълимий корпуси учун географик терминларнинг маълумотлар омборини ишлаб чиқиш бўйича намуна ва тавсиялар берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилгани, чиқарилган хулосаларнинг тавсифлаш, таснифлаш, компонент таҳлил, киёслаш каби усуллар воситасида асосланганлиги, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги, географик терминлар тадқиқига идеографик тамойиллар асосида ёндашилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ўзбек тили терминологияси, соҳавий терминлар тизими тадқиқини, жумладан, географик терминология соҳасини муайян илмий қарашлар ва фактлар билан бойитиши, географик терминлар тизимининг идеографик структурасини, семантик ўзгаришларни кузатиш имконини бериши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти тилшунослик фани, жумладан, терминология бўйича дарслик, ўқув-методик қўлланмалар яратиш,

терминология фанлари бўйича махсус курс ва семинар машғулотларини ўтиш, терминлар корпуси, ўзбек тилининг миллий корпуси ва таълимий корпуси маълумотлар базаси учун манба ва материал бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек тилининг географик терминлари тизими, семантик ва генетик хусусиятлари таҳлили, лексикографик талқини бўйича олинган илмий натижалар асосида:

Ўзбек тили географик терминлари лексик-грамматик хусусиятлари, маънодаги ихтисослашув натижасида соҳавий маънонинг вужудга келишига оид хулосасидан Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан дарслик сифатида тавсия этилган “*Ҳозирги ўзбек тили*” дарслигида фойдаланилган. (Тошкент ДЎТАУнинг 2021 йил 14 сентябрдаги 02-1532-сон маълумотномаси). Натижада “*Ясама сузларнинг лексемалашуви*” деб номланган 13-параграфда умумистеъмол бирликларнинг ясамалашуви, “*Ўзбек тили лексикаси таснифи*” деб номланган 18-параграфда ўзбек тили лексикаси таркибида қўлланилиши чегараланган бирликларни илмий тавсифлаш имконини берган;

географик терминларни тил корпуси, таълимий корпусларда акс эттириш, маълумотлар омборини тузиш, манба танлаш, уларни операторларга жойлаштириш, соҳавий бирликларни семантик теглаш, разметкалаш, маълумотлар базасини ишлаб чиқишга оид хулоса ва тавсиялардан Egasmust+ халқаро лойиҳа доирасидаги “*Development of the interdisciplinary master program on Computational Linguistics at Central Asian Universities*” (CLASS) лойиҳада фойдаланилган (Тошкент ДЎТАУнинг 2021 йил 11 ноябрдаги 04/1-2171-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳа доирасидаги силлабусларни тузиш, дарслик ёзиш ва мазкур лойиҳанинг материалларини ишлаб чиқиш, бойитиш имконини берган;

диссертациянинг ўзбек тили терминосистемаси, географик терминлар ва топонимик бирликлар муносабати масаласи доирасидаги таҳлил ва натижалари мамлакат миқёсида атамашунослик соҳасини ривожлантиришга назарий асос вазифасини бажариши, амалий ёрдам бериши ЎЗР ВМнинг Маънавият ва давлат тилини ривожлантириш масалалари департаменти томонидан қайд этилган (Департаментнинг 2021 йил 19 октябрдаги 30-11-25-сон маълумотномаси). Натижада мамлакат миқёсида географик объектларни номлаш, атамашунослик соҳасини ривожлантиришга муайян даражада хизмат қилган;

Ўзбек географик терминологиясининг семантик тараққиёти ва ёндош соҳалар терминологиясига муносабати, географик терминларни семантик теглашга оид таҳлил ва хулосаларидан Давлат илмий-техник дастурлари доирасидаги 2020-2021-йилларга мўлжалланган I-ОТ-2019-42 рақамли “*Ўзбек ва инглиз тилларининг электрон поэтик луғатини яратиш*” мавзусидаги инновацион лойиҳада фойдаланилган (Тошкент ДЎТАУнинг 2021 йил 11 ноябрдаги 04/1-2170-сон маълумотномаси). Натижада полисемантик, синонимик муносабатли терминларнинг лексикографик тавсифларини мукаммаллаштириш, семантик хусусиятларини изоҳлашга ҳисса қўшилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Ушбу тадқиқот натижалари 6 та халқаро ва 4 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 2 та монография, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 10 та илмий мақола, жумладан, 2 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, ҳажми 215 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги кўрсатилган, мақсад ва вазифалари берилган, объекти ва предмети тавсифланган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, жорийланиши, апробацияси, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби “**Географик терминосистеманинг лексик тизимдаги ўрни**” деб номланган. Бобнинг “Лексиканинг системавий табиати ва унда терминосистеманинг ўрни” номли биринчи бўлимида тилнинг лексик тизими, унинг таркибий қисмлари бўлган лексик микрогизимлар ҳамда уларнинг тизимийлиги, тизимлараро лисоний муносабатлар масаласи ёритилган.

XX аср ўзбек тилшунослиги тилни турли методология ва аспектларда тадқиқ қилиб улкан ютуқларни қўлга киритди. Аввало, тилга яхлит бутунлик сифатида ёндашиш, лисон ва нутқни изчил фарқлаш, лексикани тизимий тадқиқ қилиш муҳим назарий-амалий натижаларни тақдим этди, ўзбек лексикологияси янги сифат босқичига кўтарилди. Бугунги кунда ўзбек тилшунослигида лексикани система сифатида тадқиқ этиш натижалари умумлаштирилди, ўзбек тили систем лексикологиясига тўла маънода асос солинди⁶.

Дарҳақиқат, “Тил онтологик (ички тузилиш) жиҳатидан кўп сатхлилик хусусиятига эга, унинг ҳар бир сатҳи системалликка амал қилади”⁷. “Тил системаси ўз ички қонуниятларига эга. Система – бу одатда бир тилдаги ва ўзаро шартланган элементлар бирлигидан иборат”⁸, деган илмий қарашга асосланиб, тилнинг лексик тизими ва унинг ички тизимларига нисбатан ҳам худди шундай ёндашиш мумкин. Тилшунос А.Собиров томонидан ўзбек

⁶Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995; Бегматов Э., Неъматов Х., Расулов Р. Лексик микросистема ва унинг тадқиқи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1989. – № 6. – Б. 35-40.

⁷Искандарова Ш. Ўзбек тили лексикасини мазмуний майдон сифатида ўрганиш (шахс микромайdonи): Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – Б. 7.

⁸Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1960. – С. 25.

тили лексик тизими ва унинг таркибий қисмлари юзасидан амалга оширилган лексик-семасиологик, қисман лексикографик тадқиқотлар атрофлича талқин қилинган, лексиканинг систем табиати, системавийлиги, ташкил этувчи унсурлар, улар ўртасидаги лисоний муносабатлар батафсил тавсифланган.

Юқорида қайд этилган лексик-семасиологик тадқиқотларга таянган ҳолда лексик тизим, унинг бирлиги лексемадан тортиб лексик-семантик вариантнинг семемасигага гипо-гиперонимик муносабат амал қилишини таъкидлаш лозим. Шунингдек, лексиканинг тизимий қурилиши асосида ҳам системанинг барқарорлиги ва мавжудлигини таъминловчи иерархик ва гипонимик муносабат ҳал қилувчи аҳамиятга эга ҳисобланади.

Маълумки, ўтган асрнинг 70-йилларидан ўзбек тили лексикасини тизим сифатида ўрганишга киришилган. Тилнинг лексик сатҳи системавийлигини очиш система ичидаги микросистемалар (луғавий-маъновий гуруҳлар)ни, уларнинг лексик тизимдаги ўрнини аниқлаш, бирликлараро лексик-семантик муносабатларни белгилаш, луғавий системани мавзуий, идеографик ўрганиш кабилар билан бевосита боғлиқдир.

Ўзбек тили лексик тизими юзасидан бажарилган тадқиқотларнинг хулоса ва натижалари проф. Э.Бегматов томонидан умумлаштирилиб, ўзбек тили лексик бирликлари мавзуий жиҳатдан 28 та гуруҳга ажратилди⁹. Шунингдек, О.Бозоров, Ш.Искандарова, Б.Менглиев, Ш.Орифжонов, Б.Қиличев, Д.Набиева¹⁰ каби олимларимизнинг ишларида ҳам масалага доир назарий қараш ва хулосалар ўз аксини топди. “Бугунги кунда ўзбек тилшунослигида тил лексикаси қурилмасининг системавий табиати, луғавий парадигмаларнинг ажратилиши, бу микросистемаларнинг талқини ва қурилиш қонуниятлари ўзининг муфассал талқинига эга”¹¹.

Лексикологик, семасиологик, лексикографик тадқиқотларга таянган ҳолда, ўзбек тили лексик тизимининг системавий тузилиши ва таркибини шартли равишда қуйидагича белгилаш мумкин (1.1-жадвалга қаранг):

1.1-жадвал

Лексик тизим	
1. Умумлексик бирликлар микрогизими.	2. Терминологик бирликлар микрогизими.

Умумлексик бирликлар тизими 1) нейтрал бирликлар; 2) диалектизмлар; 3) чегараланган бирликлар микрогизимларидан ташкил топади.

Терминологик бирликлар тизими эса профессионализмлар микрогизими ва илмий терминлар микрогизимидан таркиб топади. Умумлексик бирликлар тизими учун “сўз (лексема)”, терминологик бирликлар тизими учун “термин” асосий, ташкил қилувчи, таснифловчи, белгиловчи бирлик ҳисобланади.

⁹Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик катламлари. – Тошкент: Фан, 1985.

¹⁰Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 1997; Искандарова Ш. Ўзбек тили лексикасини мазмуний майдон сифатида ўрганиш (шахс микромайdonи): Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 1999; Менглиев Б. Тил яхлит система сифатида. Монография. – Тошкент: Нихол, 2010; Орифжонов Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1996; Қиличев Б. Ўзбек тилида партонимия: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1997; Набиева Д. Ўзбек тили сатхларида диалектик категорияларнинг намоён бўлиши (умумийлик ва хусусийлик асосида): Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2006.

¹¹Менглиев Б. Тил яхлит система сифатида. Монография. – Тошкент: Нихол, 2010. – Б. 39.

Қайд қилинган ҳар бир тизим ўзига хос тизимий таркиб ва тузилишга эга бўлиб, уларнинг тизимийлигини таъминловчи муносабатлар худди тил системасидаги кабидир. Макро ва микротизимлар мавқеи масаласи нисбий характер касб этиб, улар ўртасида, илмий манбаларда қайд қилинганидек, асосан иерархик ва гипонимик муносабатлар амал қилади¹².

Бобнинг “Ўзбек терминосистемаси ва унда географик терминлар микросистемаси” номли иккинчи бўлимида ўзбек тилининг терминлар тизими, унда географик терминлар тизимининг тутган ўрни, идеографик структураси юзасидан таҳлил ва тасниф амалга оширилди.

Фан-техника, соҳа ва ишлаб чиқаришдаги ривожланиш, янгиликлар лексик сатҳнинг терминологик тизимини янада бойитиб, янги-янги терминологиянинг шаклланиш омили бўлиб хизмат қилади. Демак, терминологик тизимлар ҳам доимий ўзгариш ва таракқиётни ўзида акс эттириб турувчи алоҳида лексик ҳодиса сифатида мунтазам тадқиқ қилинишни тақазо қилади.

Терминосистеманинг ўзига хос структураси ва таркиби, унинг бирлиги юзасидан бажарилган хориж тилшунослигининг тадқиқотлари эътиборга молик¹³. Рус тилшунослигида ҳам термин ва терминосистема, умумий ва хусусий терминология масалалари кенг ёритилган¹⁴. Термин ва терминология масаласи ўзбек тилшунослигида Н.Т.Хотамов, Ҳ.Дадабоев, И.Х.Содиқова, С.Х.Нурматова, О.Турсунова, П.П.Нишонов, О.С.Ахмедов, Д.Х.Қадирбекова, Ҳ.В.Мирзахмедова, С.Т.Мустафаева, Д.И.Ходжаева, Л.Решетова, Н.Усмонов, Х.Жамолхонов, А.Рамазанов, А.Мадвалиев, Ш.Кўчимов, А.Қосимов, И.Юлдашов, К.Сапаев, А.Қурбонов, Т.Нугманов, Н.Маматов, Д.Х.Базарова, С.Усмонов, З.Мирахмедова каби тилшуносларнинг тадқиқотларида ўрганилган.

Ўзбек тили терминологик тизимига доир масалалар юзасидан амалга оширилган илмий изланишлар М.Абдиев томонидан қуйидагича тарзда таснифланади:

1. Касб-хунар сўз/терминлар тадқиқига доир ишлар (С.Иброҳимов, Т.Турсунова, М.Асомутдинова, Ж.Бақоева, Н.Иқромова, А.Собиров, И.Пардаева ва б.).

¹²Незьматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995; Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси таъминловчи асосида тадқиқ этиш. Монография. – Тошкент: Маънавият, 2004.

¹³Felber H. Terminology. – Manual P., 1984; Mikics David. A new handbook of literary terms. New Haven. – London: Yale Univ., Press, cop. 1984; Pandurangan M. Literary forms&terms. – Chennai: Nivethita, 2004; Rondeau G. Introduction ‘a la terminology. – Montreal, 1981; Sue Ellen Wright & Gerhard Budin. Handbook of terminology management. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2001. – 564 p.

¹⁴Борхвальдт О.В. Историческое терминоведение русского языка. – Красноярск, 2000; Будагов Р.А. Терминология и семиотика // по изд. Вестник МГУ, 1972; Володина М.Н. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации. – М., 1993; Герд А.С., Нерознак В.П. Проблема формирования научной терминологии. – Л., 1968; Гринев С.В. Введение в терминологическую лексикографию. – М., 1991; Дегтерева И.А. Исследование современного содержания и развития терминов литературоведения на материале английской и русской литературоведческой терминологии. – М., 2002. – 194 с.; Никулина Л.Н. Типология моноксемных терминов: Дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1983; Рождественский Ю.В. О смысловой систематизации терминов. – М., 1972; Татарянов В.А. Теория терминоведения. 3 тт. – М., 1996.

2. Илмий-техникавий сўз/терминлар тадқиқига бағишланган ишлар (Н.Маматов, Ҳ.Жамолхонов, Р.Дониёров, Д.Бозорова, Ҳ.Дадабоев, А.Мадвалиев, И.Юлдашов ва б.)¹⁵.

Таснифга кўра, ўзбек тилининг терминологик тизимида касб-хунар атамалари ва илмий-техникавий терминлар соҳавий лексиканинг алоҳида таркибий қисмлари сифатида баҳоланиши лозим.

“Терминологик бирликлар макротизими” *профессионализмлар микротизими* ва *илмий терминлар микротизими*дан таркиб топган. Ҳар бир микротизим ҳам ўз навбатида, ички микротизимларни камраб олади. *Профессионализмлар микротизими* қуйидаги микротизимлардан иборат: 1) *анъанавий хўжалик терминлари тизими*: (деҳқончилик; чорвачилик терминлари); 2) *анъанавий халқ амалий санъати терминлари тизими*: (гиламчилик, чеварлик, дурадгорлик, темирчилик, кўнчилик, кулоллик, заргарлик терминлари).

Соҳага оид таҳлил ва кузатишларга таяниб *Терминологик бирликлар тизими* таркибидаги *Илмий терминлар микротизими* таркибий структурасини жадвалда қуйидагича кўрсатиш мумкин (1.2-жадвалга қаранг):

1.2-жадвал

Терминологик бирликлар макротизими						
Илмий терминлар микротизими						
Фан-техника терминлари тизими		Саноат терминлари тизими		Соҳа ва хўжалик терминлари тизими		
Аниқ фанларга оид терминлар тизими	Ижтимоий фанларга оид терминлар тизими	Оғир саноат терминлари тизими	Енгил саноат терминлари тизими	Қишлоқ хўжалиги терминлари тизими	Ўрмон хўжалиги терминлари тизими	Ирригация терминлари тизими

Жадвалда қайд қилинган терминлар тизимининг ҳар бири 5-босқичда яна ички гуруҳларга бўлинади. Хусусан, аниқ фанларга оид терминлар тизими математика, физика, кимё, биология, география каби соҳалар терминологиясига тармоқланади.

Географик терминлар тизими ўз таркибига “географияга оид”, “география соҳасига тегишли”, “география тушунчаси”, “Ер сатҳи”, “табиат ҳодисаси”, “сувлик”, “қуруқлик”, “хайвон”, “ўсимлик”, “қуш”, “хашарот” семаларга эга барча бирликларни камраб олади. Ушбу семалар асосида географик терминлар тизимининг кўплаб ички микротизимлари шаклланади. География соҳаси ҳам бошқа фан-техника соҳалари каби барча халқ, жамият ҳаётида муҳим аҳамият касб этиб, ўзининг таракқий йўлида у ёки бу минтақа, худуд, мамлакат сарҳадларида кўчиб юради. Ана шу ҳолат географик тушунча ва ҳодисаларнинг, уларни ифодаловчи бирликларнинг барча тиллар лексикасидаги барқарорлигини таъминлаш омили бўлиб хизмат қилади.

Бобнинг “Географик терминосистеманинг идеографик структураси” номли учинчи бўлимида ўзбек тили географик терминлар тизимининг идеографик қурилиши, унинг таркибий тузилиши юзасидан таҳлил ва тасниф амалга оширилган.

¹⁵Абдиев М. Соҳа лексикасининг систем таҳлили муаммолари. Монография. – Тошкент, 2006. – Б. 28.

Ҳар қандай терминологик тизимнинг мазмун-мундарижаси у боғлиқ соҳанинг табиати, таркиби, фаолияти кабилар билан узвий алоқадорликда белгиланади, баҳоланади. Хусусан, географик терминлар тизими буйича тасаввур ва билим география соҳасига доир когнитив билимларнинг қўлами ва даражаси билан баҳоланиши табиий. Асосан география термини остида муайян фан, соҳа назарда тутилади: “ГЕОГРАФИЯ (юн.) Ернинг географик қобиги, унинг структура ва динамикаси, алоҳида компонентларини худудлар буйича ўзаро таъсири ва тақсимланишини ўрганадиган фанлар мажмуи...”¹⁶ Ушбу манбага кўра, география фанлари системаси 3 асосий тармоққа бўлинади: 1) табиий географик фанлар (умумий ер билими, ландшафтшунослик, палеогеография, геоморфология, иклимшунослик, куруқлик гидрологияси, океанология, гляциология, геокриология, тупроқлар географияси, биогеография); 2) ижтимоий ва иқтисодий географик фанлар – умумий ва регионал иқтисодий география (саноат, кишлок хўжалиги, транспорт, аҳоли, сиёсий география); 3) харитаграфия.

Географик қобик тушунчаси табиий география соҳасининг энг муҳим, марказий тушунчаларидан бири. “ГЕОГРАФИК ҚОБИҚ, ландшафт қобиги, эпигеосфера – Ернинг литосфера, гидросфера, атмосфера ва биосфералар ўзаро туташадиган ва бир-бирига таъсир этадиган қобиги. Г. қ.нинг таркиби ва тузилиши жуда мураккаб. ... Г. қ. бутун гидросферани, Ер пўстининг юқори қаватини ва атмосферанинг қуйи қисми (25-30 км қалинликдаги қатлам)ни ўз ичига олади. Г.қ.нинг энг қалин қисми 40 км га яқин...”¹⁷

Географик қобик термини ўзбек тили географик терминосистемасининг марказий гуруҳини ташкил қилувчи қуйидаги микротизимларни бирлаштирувчи ядро терминдир: *литосфера, атмосфера, гидросфера, биосфера терминлари микротизимлари.*

Ўзбек тили географик терминлар тизимига мансуб барча бирликлар учун архисема вазифасини “географияга оид, тегишли” семаси бажаради.

Мазкур марказий гуруҳни ташкил қилган ҳар бир тизим ўзига хос семантик белги асосида юзлаб, минглаб маҳаллий ва байналмиал терминларни ўз таркибига қамраб олган. Хусусан, литосферага оид терминлар микротизими мисолида географик терминосистеманинг идеографик структурасини тасвирлашга ҳаракат қиламиз:

I. Литосферага оид терминлар микротизими:

I.1. Рельефни ифодаловчи терминлар гуруҳи:

I.1.1. Геотектурага оид терминлар:

I.1.1.1. Текисликлар ва платформалар: *яланглик, плита, текислик, паст.*

I.1.1.2. Ботиклар: *Попигай ботиғи, кратер, ботиклар, океан ботиклари.*

I.1.2. Морфоструктурага оид терминлар:

I.1.2.1. Тоғ ва баландликлар: *тоғ, баланд тоғ, довон, тепалик.*

I.1.2.2. Вулқонлар: *магматизм, вулканик жинслар, лава.*

I.1.3. Морфоскульптурага оид терминлар: *дарё водийлари, ётқизик.*

I.2. Тоғ жинсларини ифодаловчи терминлар гуруҳи:

I.2.1. Норуда қазилмаларни ифодаловчи терминлар: *тошқумир, нефть.*

I.2.2. Металли қазилмаларни ифодаловчи терминлар: а) рангли металллар: *олтин, мис, рух;* б) қора металллар: *магнитли темиртош, кўнғир темиртош.*

I.2.3. Норуда фойдали қазилмалар терминлари: *олмослар, ёқут, зумрад.*

I.2.4. Магматик тоғ жинслари:

I.2.4.1. Ингузив магматик тоғ жинслари: *гранит, габбро;*

I.2.4.2. Эффузив магматик тоғ жинслари: *базальт, липарит.*

I.2.5. Чуқинди жинслар:

I.2.5.1. а) чақик (кластик) жинслар: йирик чақик жинслар: *псефит, харсанг тош;* ўртача чақик жинслар: *қум, қумтошлар, дағал донали қумтош;* майда ёки чангсимон жинслар(алевролитлар): *лесс, гил, флиш;* б) минералли тоғ жинслари: мономинералли тоғ жинслари: *кварц, кварц минерали;* полиминерал тоғ жинслари: *гранит, кварц, ортоклаз, слюда, дала шпати;*

I.2.5.2. Кимёвий тоғ жинслари: *тузлар, гипс;*

I.2.5.3. Органик (биоген) тоғ жинслари: *маржонлар, қумир, бўр, оҳактош.*

I.2.6. Метаморфик тоғ жинслари: *гнейс, кварцит, мрамор.*

I.3. Ландшафтга оид терминлар гуруҳи: *тоғ ландшафти, чўл ландшафти, плато ландшафти, тоғ олди ландшафт.*

Ушбу микротизим шартли равишда 3 босқичли тизим саналади, ҳар бир бир босқичдаги микротизимлар ўзидан олдинги ва кейинги босқич тизимлар билан иерархик (поғонавий) муносабат асосида барқарорлик касб этади. Тизимнинг бошқа микротизимлари ҳам литосфера терминлари сингари идеографик тамойилларга асосланган тизимий қурилишга эга.

Терминлар гуруҳи таркибига мансуб терминологик бирликлар эса ўз гуруҳдошлари билан турли луғавий-маъновий (синонимик, градуонимик, гипонимик, партонимик) муносабатларда бўлади. Юқорида қайд қилинган поғонавий бўлинишли тизим географик терминларнинг идеографик структурасини ҳосил қилган.

Диссертациянинг II боби “Ўзбек географик терминологиясининг семантик тараққиёти ва ёндош соҳалар терминологиясига муносабати” деб номланган. Бобнинг “Географик терминологиянинг тарихий-этимологик қатламга муносабати” номли биринчи бўлимида ўзбек тили географик терминологиясининг ўз ва ўзлашма қатлами юзасидан амалга оширилган таҳлил, тасниф ўрин олган.

Тилнинг лексик қонуниятлари унинг терминологик системасида ҳам тўлақонли акс этади. Муайян тил лексикасида бўлгани каби унинг терминологик тизимида ҳам ўз ва ўзлашган қатлам фарқланади. Ўзбек тилининг географик терминологияси тарихий-этимологик қатламга муносабатига кўра икки гуруҳга ажралади: 1) ўз қатламга оид географик терминлар; 2) ўзлашма қатламга оид географик терминлар.

Ўз қатлам таркибида умумтуркий ва ўзбек тилининг умумлексик сатҳидан соҳавий бирлик мақомига ўтган, умумлексик маънонинг ихтисослашуви натижасида терминологик маънога эғалик қилган бирликлар

¹⁶ www.ziyouz.com кутубхонаси. ЎзМЭ. – Б. 183.

¹⁷ www.ziyouz.com кутубхонаси. ЎзМЭ. – Б. 182.

муассамлашган бўлса, ўзлашма қатламни бошқа тиллар, хусусан, араб, форс, рус, инглиз, француз каби хорижий тиллар орқали ўзлаштирилган байналмилал лексема-терминлар ташкил қилади.

Қайд қилинган ўз қатламга оид географик лексема-терминлар туб-ясамалиги жиҳатидан ҳам фарқланади: а) туб географик лексема-терминлар: *тоғ, чўққи, тош, қоя, қир, бел, тена, сирт, туз, бурун, қўлтиқ, қирзоқ, адир, ўрмон, бўғоз, булут* кабилар; б) ясама географик лексема-терминлар: *ёйилма, адирлик, ботқоқлик, яриморол, ёгин* кабилар.

Бугунги кун ўзбек географик терминлари тизимида қайд қилинаётган ўз қатлам терминларининг илдизи, асоси ўзбек тилининг ўз ва умумтуркий сўзлари эканлигини манбалар ҳам асослайди. “Девону луғот-ит турк”¹⁸ асаридида *қоя, қум, қайир, мўйноқ, тена, тоғ, қўл, орт, туз, сой* каби географик жой, ер рельефи билан боғлиқ сўзлар қайд қилинган. Шунингдек, “Бобурнома” да ҳам ўзбек тили тарихида фаол қўлланишда бўлган географик воқеликни ифодаловчи қатор бирликлар кузатилади: *қўриқ, учма, бурж, эниш, добон, домана, қўлла, камар, қўхпоя, жар, дашт, яйлоқ, туз, шоҳ (қоя), танги, кўтал, қўл, тумшук, ушоқ тоғ* кабилар¹⁹. Тарихий манбаларда қайд қилинган географик жой, ер рельефи билан боғлиқ тушунчаларни ифодаловчи сўзлар айрим жузъий ўзгаришлар билан бугунги кун ўзбек тилининг географик терминлари тизимида ҳам фаол иштирок этиб келмоқда. Тилшунос Т.Жумаев томонидан таъкидланганидек: “Эски ўзбек тилида /i:/ : /dʒ/ : /z/ : /d/ кўринишларида истеъмолда бўлган фонетик алмашинув ҳозирги ўзбек тилида ҳам сақланиб қолган. dʒ-ловчи тил бўлган X-XII аср эски туркий тили (қорахонийлар даври адабий тили)нинг айрим сифат ўзгаришлари билан ҳозирги тилимизда ҳам учрайди”²⁰. Олимнинг ушбу тадқиқотида *қыш (қиш), айир (адир), йайлоқ (яйлов), жар, совуқ* каби географик тушунча ва воқелик билан бевосита алоқадор лингвистик ходисалар тақинини ҳам кузатиш мумкин. Бу сингари тадқиқот натижа ва хулосалари эса ўзбек географик терминлари тизимининг тарихий-этимологик қатлам билан боғлиқ хусусиятларини аниқлаш, баҳолашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбек тилининг географик терминологияси ўзлашма қатламни қуйидаги тилларга мансуб терминлар ташкил қилади: арабча (*воҳа, жанубий, иқлим*), форс-тожикча (*гирдибод, дара, остона*), русча (*тайга, сутка, полоса*), французча (*каррьер, плато, рельеф*), немисча (*ландшафт, масштаб, пассат*), инглизча (*айсберг, тайфун, бенч*), лотинча (*депрессия, материк, меридиан*), юнонча (*архипелаг, бора, дельта*), италянча (*компас, лагуна*), испанча (*саванна, торнадо*), финча (*тундра*), голландча (*шорм*), муғулча (*туман, доvon*) кабилар.

Бобнинг “Ўзбек тили географик терминларининг ўз қатлами ва унда маъно ўзгариши” номли иккинчи бўлимида ўзбек тили ўз қатлам географик терминларига асос бўлган лексема ва унинг маъновий хусусияти, таркиби

¹⁸ Қотгарий М. Девону луғот-ит турк. Т. III. – Тошкент: ФАН, 1963. – 466 б.

¹⁹ Бобур З.М. Бобурнома. – Тошкент: ФАН, 1960. – 513 б.

²⁰ Жумаев Т. Ўзбек тили лисоний структурасининг реликтолингвистик аспекти (фонетик, лексик, морфологик сатх): Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Қарши, 2021. – Б. 22.

ҳамда лексема ва термин семантикасидаги маъновий ўзгаришлар таҳлил қилинган.

Маълумки, ҳар бир лексик системанинг микросистемалари таркибидаги лексемаларнинг семантик структурасида муайян давр давомида турли лисоний-нолисоний омиллар таъсирида маъно тараққиёти, торайиши, силжиши кабилар рўй бериб туради²¹. Термин ва атама шаклланишида муайян фан тармоқлари, касб-хунар соҳаларида маълум тушунчаларни аниқ ифодалаш мақсадида умумхалқ тилида ишлатилаётган сўзлар маъносини махсуслаштириш усули устувор аҳамиятга молик. Хусусан, географик тушунчаларни ифодалайдиган ўзбек тили терминлари тизимининг таркиб топишида ҳам умумистеъмолдаги сўзлар маъносининг ихтисослаштирилиши натижасида юзага келган бирликларнинг ўрни алоҳида, *тоғ, тена, адир, чўққи, ёнбағир* кабилар шулар жумласидан. Масалан, ўзбек умумхалқ тилининг умумистеъмолдаги фаол бирлиги бўлган *тоғ* лексемаси тил тараққиётининг кейинги босқичида маъноси ихтисослаштирилиши натижасида географик терминлар тизимидан ҳам барқарор ўрин эгаллаган. Бундан маълум бўладики, *тоғ* лексемаси семантик структурасида жиддий семантик ўзгариш рўй берган. Жумладан, *тоғ* умумистеъмол лексемасининг семемаси “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да қуйидагича тавсифланади: “ТОҒ 1 Ер юзасининг теварак-атрофдаги текислик, тепалик ёки бошқа баландликка нисбатан яқка ёки қатор ҳолда баланд кўтарилган, одатда, турли тош, қаттиқ жисмлардан иборат қисми”²². *Тоғ* лексемаси географик термин сифатида эса шундай изоҳланган: “*Тоғлар* – Ер пўстининг яқка-яқка ёки қатор тизмалар, палаҳсалар шаклида кўтарилган жойлари. Турли хил баландликда бўлади. Мутлақ баландлиги 600 м дан баланд жойлар одатда тоғлар дейилади...”²³ *Тоғ*нинг умумистеъмол семемаси билан соҳавий семема ўзаро лисоний сатҳ нуқтан назаридан қаралганда қуйидагича манзара кузатилади: *тоғ* лексемасининг умумистеъмол ва географик семемаларидаги интеграл семалар “баландлик” бўлса, *тоғ*нинг умумистеъмол қўлланишида “анча баланд” ва атамавий семемасида “600 м дан баланд” семалар ўзаро фарқловчи (дифференциал) қийматга эгаллиги билан характерланади.

Тена умумистеъмол бирлиги ва *тена* географик терминининг ўзаро умумийлиги ҳам кузатилади. Алоҳида тизимларга мансуб икки лексема семемасидаги ўхшаш сема “баландлик”. Уларни ўзаро фарқлашга асос бўлган жиҳат *тена* сўзида “аниқ чегараланмаганлик”, *тена* терминида “200 м дан ошмаслик” дифференциал сема ҳисобланади. Умумистеъмол қатламдаги бирлик терминологик моҳият касб этганда, унинг семантик структурасида

²¹ Бу ҳақда қарап: Кўчқортоев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 168; Ғиссов С. Ўзбек тилида субъектив баҳо сифатларининг семик таҳлили // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1986. – № 2. – Б. 28-33; Турсунов У. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили: Олий ўқув юр. филология фак. талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 399; Раҳматуллаев Ш., Юнусов Р. Семемаларнинг семалар састави ва семантик боғланишлар ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1974. – № 1. – Б. 51-54 кабилар.

²² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилд. 4-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2007. – 4-жилд. – Б. 163.

²³ Ғулмонов П. Жугрофия атамалари ва тушунчалари изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – Б. 107.

“ихтисослашиш” натижасида торайиш юз берган. Демак, терминологик семема умумистеъмом семеманинг торайган ва муайянлашган хосила кўриниши, муайян соҳанинг атамавий бирлиги сифатида баҳоланиши мақсадга мувофиқ.

Икки тизим бирликларига хос маъновий боғлиқлик ва семантик фарқлиликнинг очиб берилиши, бирликларнинг турли тизимларга хос қўлланишлари маъно ихтисослашуви билан алоқадорлиги масаласининг тадқиқи уларнинг лисоний моҳиятини аниқлаштиришга, лексикографик талқинларининг мукамаллаштиришга хизмат қилади.

Бобнинг “Географик терминлар тизими ва топонимик лексика муносабати” номли учинчи бўлимида ўзбек тили географик терминлари ва топонимик бирликлар муносабати ҳақида фикр юритилади.

Ҳар қандай соҳавий лексиканинг шаклланиши, тараққиёти муайян тилнинг умумистеъмом лексикаси, топонимлар, шунингдек, диалектал лексика билан чамбарчас боғлиқ. Географик терминлар тизимидаги топонимик терминлар мазкур тизимда алоҳида ўрин эгаллайди, уларнинг терминологик тизимдаги ўрни ва вазифаларини тадқиқ қилиш орқали эса географик терминларнинг идеографик структурасини объектив ёритиш имкониятига эга бўламиз.

Ўзбек тилининг лексик тизимига мансуб географик тушунча ва ҳодисаларни ифодалашга хизмат қиладиган лексема-терминларнинг ономастик, хусусан, топонимик қўлланиши жуда кенг тарқалган бўлиб, топонимлар тизимининг шаклланиши, барқарорлашиши омили саналади. Ер рельефи билан боғлиқ лексема-терминлар ономастик лексика таркибида атоқли отларга хос лексик-семантик хусусиятларини намоён қилади. Жумладан, *Оқтепа, Жарбоши, Япалоқчўққи, Довтепа, Куйгансой, Олатоз, Амударё, Орол денгизи* каби топоним, ороним ва гидронимларнинг шаклланишида ҳам етакчи ва ёрдамчи компонент сифатида номинатив ва услубий-эмоционал вазифаларни бажаришга хизмат қилган.

Топонимик лексикамиз таркибида географик терминлар билан ифодаланган жой номлари салмоқли микдорни ташкил қилади. Кўпгина қишлоқ, шаҳар номига асос бўлган сўз географик объектлар билан боғлиқ тушунча асосида шаклланган. Демак, бундай топонимнинг вужудга келишида географик жойлашув асос вазифани бажарган. Топонимлар таркибида, айниқса, *тепа, дара, тахта, қир, майдон, тоғ, чуқур* каби географик лексема-терминлар жой номининг компоненти, индикатор сифатида иштирок этади. Жумладан, *Авзонтахта, Арчамайдон, Асқартена, Баринтепа, Бекдара, Бобтоғ, Бойчўққа, Посбонтена, Оқтепа, Мағокдара, Каттатахта, Мингчуқур* кабилар.

Демак, географик лексема-терминнинг топонимлар таркибидаги ўрни ва муносабатини қуйидагича таснифлаш мумкин: 1. Ҳар иккала қисми географик лексема-термин билан ифодаланган компонентли жой номи (*Давкамар, Талтепа, Арпақори, Қўтантоғ, Тахтақорача* кабилар). 2. Компонентларидан бири географик лексема-термин билан ифодаланган жой номи (*Асқарчўққи, Усмонтахта, Бахринтепа, Бекдара, Етимсой* кабилар). 3. Географик лексема-

терминнинг яқка ўзи билан ифодаланган жой номи (*Камар, Газа, Ўйиқ, Дара, Қўтал, Чунгул, Азба, Буйноқ* кабилар).

Куринадики, географик терминлар тизими ономастик, хусусан, топонимик лексика билан узвий алоқада, топонимик бирликлар географик терминлар тизимида алоҳида ўрин эгаллайди.

Ишнинг III боби “Ўзбек тили географик терминларида омонимия, полисемия ва полифункционаллик муаммоси” деб номланган. Бобнинг “Ўзбек тили географик терминларида омонимия” номли бўлимида соҳа терминологиясида кузатиладиган омонимия ҳодисаси ва унинг юзага келтирувчи омиллар, полисемия ва омонимия муносабати таҳлил қилинади.

Айрим терминлар бир неча соҳада юз берадиган ва амал қиладиган бир хил ҳодисаларни номлайди. Ҳодисалар бирдан ортиқ махсус соҳалар учун универсал бўлганлиги сабабли уларни ифодаловчи терминлар ҳам универсаллик табиати билан ажралиб туради.

Тадқиқот муаммосига оид назарий ишлар таҳлили шунинг кўрсатадики, асосий терминологик тушунчаларда полисемия ва омонимияни фарқлаш муаммоси XX асрнинг 60-80 йилларида И.Арнольд (инглиз тили отларида лексик ва грамматик категорияларни ҳамда кўп маъноли отларнинг семантик тузилиши), И.Тышлер (инглиз тилида омонимия муаммоси), А.Ахманова (омонимлар лексикографик талқини), Ю.Апресян (семантик майдон структураси), А.Будагов (полисемия ва омонимия ўртасидаги ораллик), М.Задорожний (полисемия ва омонимия чегаралари), Ю.Маслов (омонимлар таснифи), Л.Новикова (полисемия ва омонимия фарқлари) тадқиқотларида ўз аксини топган.

Тилшунос В.П.Даниленконинг таъкидлашича, терминологияга нисбатан омонимия фақат системалараро ҳодиса сифатида тавсифланиши мумкин²⁴. А.А.Реформатскийга кўра, бир термин муайян тилнинг турли терминосистемаларига мансуб бўлиши мумкин ва у фанлараро терминологик омонимияни ташкил қилади²⁵.

Баъзи олимларнинг фикрига кўра, муайян контекстнинг мавжудлиги омонимик сўзлар ўртасидаги чегарани ўрнатиш учун етарли мезондир. Бирок бу ёндашув, бир хил сўзнинг турли маъноларини фарқлаш учун ишончли мезон бўлса-да, омонимларни полисемантик сўزلардан ажратишга имкон бермайди²⁶.

Р.Робинс омонимия ва полисемияни фарқлаш учун тўртта мезонни аниқлайди: формал грамматик фарқлар, этимология, семантик муайянлик (ифодалилик) ва мослик²⁷.

²⁴ Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко, – М.: Наука, 1977. – 245 с.

²⁵ Реформатский А.А. Термин как член лексической системы / А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1968. – С. 103-125.

²⁶ A Course in Modern English Lexicology / Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева [и др.]. – М.: Высшая школа, 1979. – С. 33-51.

²⁷ Robins R.H. Polysemy and the Lexicographer / R.H. Robins // Studies in Lexicography / Ed. by Robert Burchfield. – Oxford, 1987. – P. 52-73.

Ўзбек тилшунослигида терминология масаласига доир тадқиқотларда²⁸ соҳа терминологиясидаги синонимия, вариантдошлик, гипонимия, антонимия, омонимия, полифункционаллик, полисемия масалаларига ҳам диққат қаратилган. Тадқиқотчи Ғ.Исмаилов “Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши” номли илмий ишининг “Транстерминларда омонимия” бобида семантик усулда термин ҳосил бўлиши омонимларни келтириб чиқаришини таъкидлайди.

Омоним географик терминларни сўз туркумлари доираси нуктаи назаридан қуйидагича турларга бўлиш мумкин:

1) бир сўз туркуми доирасидаги омоним географик терминлар (*бел, бўйин, бўғоз, дельта, депрессия, рельеф, доvon, карта*);

2) турли туркум доирасидаги омоним географик терминлар (*бурун, шарқ, жар, туман, синоптик, тротик, қир, ўр*).

Кузатишларга кўра, географик терминларда фақат соҳалараро омонимия эмас, балки географик термин билан умумистеъмолдаги сўз сифатида характерланувчи бир қатор лексемалар ҳам мавжуд.

Бобнинг “Ўзбек тили географик терминларида полисемия” номли бўлимида полисемия ҳодисаси, унинг лексик тизимда тутган ўрни, географик терминларнинг кўп маънолилиги масалалари талқини ўрин олган.

Терминологик системада ҳам бир маъноlilik ва кўп маъноlilik қайд қилинади. Терминнинг табиати бир маъноlilikни талаб қилса-да, уларда бирдан ортиқ маънонинг мавжудлиги ҳам кузатилади. Хусусан, тилшуносликда *акцентуация* ўзлашмаси 1) сўз ёки гапдаги маълум қисмларни урғу ёрдамида ажратиш; 2) тилнинг урғу системаси; 3) матнда урғуни белгилаш маъноларини ифодалаш мақсадида ишлатилмоқда.

Тилшуносликда терминларнинг бир маъноlilikи ҳақидаги қарашлар устувор. Буни икки маънода тушуниш мумкин: термин фақат бир маъноли бўлади; термин муайян бир соҳада бир маънода қўлланади²⁹.

Кўпмаъноlilik, кўпвариантlilik ёки полисемия сўз ёки терминнинг келиб чиқиши, маъно жиҳатдан тарихан шартланган ёки ўзаро боғлиқ бўлган иккидан ортиқ маънога эга эканлигини англатади. С.В.Гринев фикрига кўра, битта лексик бирлик томонидан бир неча тушунча билан аталадиган ҳолатлар полисемия ёки омонимия сифатида квалификация қилиниши мумкин³⁰.

Р.З.Гинзбург полисемантикага мурожаат қилганда, алоҳида маъноларга эмас, балки биринчи бўлиб битта сўз (ёки атама)нинг семантик структураси доирасида турли маъноларнинг ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро боғликлиги

муаммоси билан дуч келишини таъкидлаган³¹. Муаллиф полисемия ҳодисасини синхрон ва диахрон нуктаи назаридан кўриб чиқишни таклиф қилади.

Полисемик терминлар деб, фақат билимнинг бир соҳасига тегишли атамаларга айтилади. Масалан, юридик терминологияда *fee* сўзи *ерга эгалик, кириш тўлови, пул тўлови* маъноларига эга. Ўхшаш маънога эга бўлмаган ва турли фанларга тегишли атамалар омонимик терминлар сифатида белгиланган. Масалан, техник матндаги *charge* сўзи *қувват, юк*; юридик матнларда эса *бурч, талаб, гаров, қамоқда турган шахс* каби маъноларни билдиради³². Шу муносабат билан С.Н.Чистюхина “соҳалараро полисемант” атамасини жорий этди. Полисемантик терминлар бирдан ортиқ семемага эга, улар бу семемалари билан бир соҳада қўлланади ва ушбу семемалар орасидаги семик занжирлар мустаҳкамлиги билан характерланади. Шу билан бирга, айрим полисемантик умумистеъмол лексемаларнинг баъзи семемалари терминологик моҳиятга эга бўлади. Бундай бирликларни лексема-терминлар деб аташ лозим. Полисемантик терминларнинг ҳосила семемалари, полисемантик умумистеъмол лексемаларнинг терминологик маънолари метафорик, функционализм асосларда вужудга келади³³.

Д.С.Лоте “термин полисемантик бўлмаслиги керак”, деган фикрни айтган биринчи терминологлардан бири эди³⁴. О.С.Ахманова икки, тўрт ва ҳатто беш хил маънога эга бўлган бир қатор атамаларни санаб ўтади³⁵. Тадқиқотчи Т.В.Шетле банк терминологияси бир маъноlilik талабига жавоб бермаслигини таъкидлайди³⁶.

Ўзбек тили географик терминлари маъно ифодалаш миқдорига кўра: бир маъноли географик терминлар (*адир, айсберг, довул, воҳа, газза, дельта, дара, ёмғир, ёнбағир, иқлимий, зонал, иқлимлашиш, карталаштириш*); кўп маъноли географик терминлар (*бел, изотермин, массив, минтақа, кенглик, пояс, нўст, қуруқлик, атлас*) гуруҳига бўлинади.

Географик терминларда ҳам кўп маъноlilik ҳодисаси мавжуд, изоҳли лугатда бу терминлар ҳам аниқ ифода орқали, ҳам умумий маънолар ичида берилган. Аниқ ифода орқали берилган терминни *геогр.* қисқартмаси, иккинчи турини эса географик билим орқали топиш ва англаш мумкин. Полисемия ҳодисаси фаннинг ривожланиши ва терминологик базанинг етишмаслиги натижасида вужудга келган.

Терминларнинг полисемантиклиги билан полисемантик характердаги умумистеъмол лексемалар маъноларидан бирининг терминологик эканлигини фарқлаш лозим.

²⁸ Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Тошкент: Фан, 1977; Йўлдошев И. Ўзбек китобчилик терминологияси: шаклланиши, тараққиёти ва тартибга солини: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2005. – 46 б.; Кўчимов Ш. Хукукий нормаларни ўзбек тилида ифодалашнинг илмий-назарий муаммолари: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2004. – 46 б.; Гуломов Г. Ўзбек юридик терминологиясининг истиклол даври тараққиёти: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2005. – 25 б.; Ахатова М. Ўзбек тилининг ёғочсозлик терминологияси: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Тошкент, 2004. – 24 б.

²⁹ Валиев Т. Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур-семантик хусусиятлари ва лексикографик талқини: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2018. – 52 б.

³⁰ Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – Москва: Московский лицей, 1993. – 309 с.

³¹ A Course in Modern English Lexicology / Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева [и др.]. – М.: Высшая школа, 1979. – С. 33-51.

³² Лукашевич Д.Ф., Кручинина К.А. Межотраслевая полисемия при переводе юридических и технических текстов // <https://elib.bsu.by/handle/123456789/110360>.

³³ Валиев Т. Ўзбек миллий лугатчилигида “Йўлсозлик атамаларининг маъноларини изоҳлаш” масаласи // Илмий хабарнома. 2017 йил, 4-сон (104). – Б. 76-81.

³⁴ Лоте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики / Д.С. Лоте. – М., 1961.

³⁵ Ахманова О.С. Лингвистическая терминология. – М.: Московский университет, 1977.

³⁶ Шетле Т.В. Полисемия и омонимия в терминологии (на примере англоязычных терминов банковского дела) // Гуманитарные науки. Филология. – № 3 (11), 2009. – С. 104-111.

Бобнинг “Ўзбек тили географик терминларида полифункционаллик” деб номланган бўлимида терминлар полифункционаллиги, унинг ўзига хос лингвистик хусусиятлари таҳлили акс эттирилган.

Соха терминларида ҳам полифункционаллик ҳодисаси кузатилади. Полифункционал терминлар полисемантиклик хусусияти сусайган, бироқ омонимлик даражасига етмаган кўп маъноли терминлар, алоҳида маънолари билан турли соҳаларда қўлланади. Масалан: морфология 1 (биол.), морфология 2 (тилш.) кабилар³⁷.

Полифункционал терминлар турли соҳада бир турнинг маълум бир даражада фарқланувчи жинс сифатидаги моҳиятини кўрсатишга хизмат қилади. А.Н.Татарина системаларо куйидаги терминлар гуруҳини ажратади: 1) полифункционал сўзлар – бир-бири билан образли ассоциациялар билан боғланган тушунчаларни билдирувчи атамалар; 2) интeрсистeм (системаларо) омонимлар – тескари боғланишни йўқотган тушунчаларни билдирувчи сўзлар. Соҳаларо даражасига қараб эса куйидагича гуруҳлайди: 1) турли, лекин ўзаро алоқадорликни билдирувчи полифункционал сўзлар, бир хил маъноли турли терминосистемаларда ишлатиладиган атамалар; 2) алоқасизликни ифodalовчи соҳаларо омонимлар³⁸.

Ўзбек тилшунослигида полифункционаллик масаласига доир Ё.Тожиев, Ж.Элгазаров, Н.Қодирова, Г.Сулаймонова, А.Ботирова ва бошқаларнинг тадқиқотлари алоҳида аҳамиятга эга³⁹. Тадқиқотчи Г.Сулаймонова сўз маъносининг кўчиши натижасида юзага келган функционал-семантик маъно, биринчидан, денотатив, иккинчидан, коннотатив маънога ўтиб, нутқ жараёнида қўлланаверади. Айни шундай ҳолат сўзларнинг полифункционаллигини тасдиқловчи муҳим лисоний омилдир⁴⁰, деб қайд этган.

Айтилганлардан маълум бўладики, тил бирликларининг полифункционаллиги масаласида тилшунослар яқдил фикрда эмас.

Биз полифункционал географик терминларни полисемантиклик хусусияти сусайган, бироқ омонимлик даражасига етмаган кўп маъноли терминлар сифатида тушунамиз, улар алоҳида маънолари билан турли соҳаларда қўлланади.

Ўзбек тилининг географик терминлари полифункционаллигини куйидагича таснифлаш лозим: соф термин полифункционаллиги ва лексема-термин полифункционаллиги.

Соф терминлар полифункционаллигига *изобара*, *изотермалар*, *параллель*, *полоса*, *пояс*, *тадриж*, *қутб* каби терминологик бирликларни киритиш

мумкин. Соф географик полифункционал терминлардан *изобара* география, физика ва кимё, *изотермалар* география ва физика, *параллель* математика ва география, *пояс* география ва иқтисод, *қутб* география ва физика соҳасида кенг қўлланади.

Лексема-терминлар полифункционаллигига эса *ботқоқ*, *минтақа*, *дала*, *ер*, *ёқ*, *ёйилма*, *жарлик*, *жаҳон*, *макон* лексемалар мисол бўла олади.

Полифункционал соф терминдаги барча маънолар турли соҳа тушунчаларини ифodalаса, полифункционал лексема-термин бир маъносида соҳа тушунчасини, бошқа маъноси билан умумистеъмолдаги сўз сифатида қўлланади.

Диссертациянинг IV боби “Ўзбек географик терминларининг тил корпусларида берилиши масаласи” деб номланган. Бобнинг “Жаҳон корпусларида географик терминларнинг берилиши муаммосига доир” номли биринчи бўлимида жаҳон корпус лингвистикасидаги лексемаларга автоматик ишлов бериш, маънони таҳлил қилиш билан боғлиқ масалалар таҳлили ёритилган.

Компьютер дастурлари, асосан, тил бирликларини шаклига қараб таҳлил қила олади, маънони таҳлил қилишга қисман эришиш мумкин, ammo тўла семантик таҳлилга эришиш мушкул. Шундай бўлса-да, жаҳон корпус лингвистикасида бу муаммонинг ечимини топишга қаратилган ишлар бажарилган: тезаурус, автоматик аннотациялаш, WordNet, концепт асосида сўз маъносини аниқлаш амалиётини шундай ишлар сирасига киритиш мумкин.

Е.В.Рахилина, Г.И.Кустова, О.Н.Ляшевская, Т.И.Резникова, О.Ю.Шеманеваларнинг “Задачи и принципы семантической разметки лексики в НКРЯ” номли мақоласида⁴¹ Рус тили миллий корпусида лексик бирликларни семантик теглаш тамойиллари ва вазибалари тавсифланган бўлса, В.В.Куканова “Принципы семантической разметки национального корпуса калмыцкого языка”⁴² номли мақоласида калмик тили миллий корпусининг семантик разметкаси масалаларини таҳлил этган.

М.Ю.Загорулько, И.С.Кононенко, Е.А.Сидоровалар “Система семантической разметки корпуса текстов в ограниченной предметной области” номли мақоласида чегараланган лексикани семантик разметкалаш масаласини таҳлил қилишади⁴³. Олимларнинг фикрича, терминологик теглаш нафақат матнда чегараланган лексиканинг мавжудлиги ва статистикасини, балки маълум бир тилда кенг тарқалган умумистеъмол лексикадан фойдаланиш хусусиятларини ҳам аниқлайди. Юқорида санаб ўтилган мутахассислар томонидан терминологик бирликларни белгилашнинг куйидаги тамойиллари тақлиф этилади:

1) бирликнинг тури ва иерархик муносабатда бўладиган ички гуруҳларига мос келадиган хусусиятларни аниқлаш;

³⁷Валиев Т. Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур-семантик хусусиятлари ва лексикография: тилсини: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2018. – Б. 13.

³⁸Татарина А.Н. Опыт системного исследования немецкой химической терминологии: на материале обшей и неорганической химии: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2005.

³⁹Қодирова Н.А. Ўзбек тилидаги аффиксларда полифункционаллик: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2002. – Б. 16; Сулаймонова Г.А. Ўзбек тилида от туркумидаги сўзларнинг полифункционаллиги: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2010. – Б. 8; Элгазаров Ж.Д. Ўзбек тилида сўз туркумларининг ўзаро алоқаси ва кўчиши: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 42 б.; Ботирова А. Ўзбек тилида сўз туркумларининг бирламчи ва иккилламчи вазибаларининг функционал-синтактик таҳлили: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. автореф. – Қарши, 2018. – Б. 56.

⁴⁰Сулаймонова Г.А. Ўзбек тилида от туркумидаги сўзларнинг полифункционаллиги: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2010.

⁴¹Рахилина Е.В., Кустова Г.И., Ляшевская О.Н., Резникова Т.И., Шеманева О.Ю. Задачи и принципы семантической разметки лексики в НКРЯ // <http://ruscorpora.ru/sbornik2008/10.pdf>.

⁴²Куканова В.В. Принципы семантической разметки национального корпуса калмыцкого языка // http://kalraecorpora.ru/sites/default/files/kukanova_25.pdf.

⁴³Загорулько М.Ю., Кононенко И.С., Сидорова Е.А. Система семантической разметки корпуса текстов в ограниченной предметной области // <http://www.dialog-21.ru/media/1372/94.pdf>.

2) айнан терминологик бирлик мазмуни билан боғлиқ матн парчасини ажратиб олиш.

Таъкидланишича, терминологик хусусиятга эга бирликлар семантик жиҳатдан иерархик гуруҳига қараб ажратилади. Бундай тасниф корпус лингвистикасида таксономия деб ҳам юритилади. Шундан келиб чиқиб, ўзбек тили изоҳли луғатида географик термин сифатида изоҳланган бирликларни ҳам гуруҳларга ажратиш мақсадга мувофиқ. Бу гуруҳларнинг ҳар бири иерархик муносабат асосида маълум бирликларни ўз ичига олади. Лингвистик таъминот базасида уларнинг барчасига шу гуруҳга мансублик белгисини билдирувчи тег бириктирилади.

Тил корпусида семантик белгилар асосидаги қидирувда географик терминларни қидиришда Рус тили миллий корпусининг семантик қидирув⁴⁴ имкониятидан фойдаланишга ҳаракат қилинди. Семантик разметкаланган Рус тили миллий корпусида корпус ичида туриб географик термин ҳақида тула маълумот олиш имкони мавжуд эмас, ўрин-жой лексик-семантик гуруҳига мансуб сўзлар ажратиб кўрсатилган, гипер ҳавола орқали луғатлардан унинг изоҳини ўқиш мумкин бўлади. Мисолларда ажратиб кўрсатилган сўзларни таҳлил қилиш шунини кўрсатадики, бу сўзлар умумий ҳолатда ўрин-жой мазмунини билдиради. Масалан: *страна, граница, штат, область, линия, город, край*. Бу бирликлар умумистеъмол сўз мавқеида бўлади, терминологик маъноси махсус белги ёки помета билан ажратилмайди. Корпусда берилган *море, озеро, лес* каби географик жойни ифодаловчи лексик бирликлар географик ҳодиса маъносини билдиради, табиийки, бундай сўзларга махсус белгилар қўйиш ва шу тег/белги ёрдамида унинг қидирувини ташкил қилиш шундай сўзлар устида турли амалларни бажаришга ёрдам беради. Шундай белгиси бўлмаганлиги сабабли Рус тили миллий корпуси семантик разметкаси ҳақида сўзнинг терминологик маъноси махсус тегланмаган (аннотацияланмаган) корпус деб хулосалаш мумкин.

Туркий тилларга мансуб олтой, бошқирд, қозоқ, татар, қрим-татар, тува, турк, ўзбек, хакас, шор, ёқут тили корпуси фақат морфологик белги асосидаги қидирув имкониятига эга, улар семантик жиҳатдан аннотацияланмаган.

Шунингдек, рус тилидаги ХАНКО корпуси ҳам морфологик ва синтактик разметка базасида ишланган. ARANEUM платформасида мавжуд кўп тилли корпуслар мураккаб қидирув тизимига эга, ammo семантик қидирув мавжуд эмас.

Бобнинг “Ўзбек тилининг миллий корпусида географик терминларни бериш масаласи” деб номланган иккинчи бўлимида лексикографик махсулотлар ва улардан тил корпусида маълумотлар базаси сифатида фойдаланиш, ўзбек тили бирликларини семантик теглаш масалалари хусусида фикр юритилади.

Ўзбек тили географик терминологияси ва унга алоқадор тадқиқот натижа ва хулосаларидан, соҳага доир луғатлардан ўзбек тили географик

⁴⁴<https://ruscorp.ru/new/reqsem.html>

терминларини семантик теглашда фойдаланиш лозим⁴⁵. Бу манбалар ўзбек тили миллий корпусининг географик терминлар сирасини тўлдиринида лексикографик таъминот вазифасини бажаради.

“Географиядан қисқача русча-ўзбекча терминлар ва тушунчалар луғати”даги⁴⁶ *ҳайвонот географияси, маданият географияси, саноат географияси, табиий бойликлар географияси, шаҳарлар географияси, алоқалар географияси, хизмат кўрсатиш географияси, транспорт географияси, меҳнат ресурслари географияси* каби терминлар ўзбек тилининг изоҳли луғатида қайд қилинмаган. Шу сабабли бу луғат таркибида мавжуд бўлиб, ўзбек тилининг изоҳли луғатида киритилмаган сўз/бирикмаларни маълумотлар базасига киритиш, уларни географик термин сифатида теглаш лозим. Маълумотлар базаси қанча қатта бўлса, миллий корпусда бирликлар қидируви натижаси шунча кўп бўлади.

Маълумотлар омборида географик бирликлар – топонимлар алоҳида белги, яъни топоним теги билан ажратилади. Топонимик луғатлардан олинган материал маълумотлар омборига қуйидаги кўринишда киритилиши мумкин (1-2-илвалар):

Ўзбек тили корпусларида сўзнинг семантик маъноси ҳақида ахборот берувчи ўзбек тили семантик маълумотлар базаси тайёрланишига эҳтиёж қатта. Бирок ўзбек тили бирликларининг семантик маълумотлар базаси бир неча блокдан иборат бўлиши ҳар бир семантик майдон ва сўзнинг турли семантик хусусиятлари юзасидан алоҳида тадқиқотларни тақозо қилади. Шунга қўра, ишимизда ўзбек тили географик терминларининг ўзбек тили миллий корпусида берилишининг назарий асосларини ишлаб чиқиш ҳамда географик терминларнинг маълумотлар базасини яратиш масалаларини ёритиш асосий вазифа сифатида белгиланади.

Соҳавий лексика ҳамда корпус лингвистикаси тадқиқига бағишланган диссертация ва монографиялар⁴⁷ ҳам семантик тег(аннотация)лашининг лингвистик асосларини ишлаб чиқишда назарий манба вазифасини ўтайди.

⁴⁵Ғуломов П. Жуғрофики атамалари ва тушунчалари изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – Б. 91; Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – 288 б.; Нафасов Т. Жанубий Ўзбекистон топонимиясининг этнолингвистик аналари. – Тошкент, 1985; Қорасев С.Қ. ва бошқ. Географик терминлар ва тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – 156 б.; Мурзаев Э. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1959. – 633 с.; Миррортик Мирабдулла ўғли. Жуғрофики атамалар луғати. – Тошкент: Фан, 1992. – 56 б.; Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1977. – 176 б.; Nafasov T., Nafasova V. O'zbek tili toponimlarining o'quv izohli lug'ati. (Maktab o'quvchilari, kollej va litsey talabalari uchun). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 88 b.; G'ulomov P.N. Geografiyadan qisqacha ruscha-o'zbekcha terminlar va tushunchalar lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015. – 80 b.

⁴⁶G'ulomov P.N. Geografiyadan qisqacha ruscha-o'zbekcha terminlar va tushunchalar lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013. – 80 b.

⁴⁷Ибрагимов С. Профессиональная лексика узбекского языка: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 1961; Хамроева Ш. Ўзбек тили муаллифлик корпусини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Қарши, 2018; Ахмедова Д. Атов бирликларини ўзбек тили корпуслари учун лексик-семантик теглашнинг лингвистик асос ва моделлари: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Бухоро, 2020; Шамушинов А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Қарши, 2019; Бегматова Г. Ўзбек миллий корпусида идиомапар базасини яратиш: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Термиз, 2021; Ахмедова Д. Атов бирликларини ўзбек тили корпуслари учун лексик-семантик теглашнинг лингвистик асос ва моделлари: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Бухоро, 2020 қабилир.

“Семантик разметка – тил корпусларидаги сўз ёки бирикманинг маълум бир семантик категорияга мансублигини билдирувчи, маънони махсуслаштирувчи белги, изоҳлар мажмуи. Корпуснинг семантик теглари сўз маъно(лар)и спецификаси, сўзнинг омонимлик, синонимлик билан боғлиқ изоҳлар мажмуини тузиш, сўзни категориялаш, унинг мавзувий гуруҳ, ЛСГ, семантик майдонга мансублигини белгилаш, деривацион характеристикаси, аташ маъноси каби белгиларни қамраб олади”⁴⁸.

Д.Ахмедова кузатишлари асосида 46 та ЛМГдан константа ва оператор/классификатор мақомига эга бўладиган изоҳ/тегларни белгилайди.

Биз куйида улар орасидан географик семага эга сўзларни теглаш учун зарур бўладиган константа ва оператор теглар сирасини келтирамиз (3-илова) :

Назарий манба ҳамда лингвистик корпуслар хусусиятларини ўрганишимиз асосида географик терминлар семантик тахлили учун куйидаги маълумотлар тизимини ишлаб чиқиш лозим деб ҳисоблаймиз:

1. Географик терминлар рўйхати – сўзлик.
2. Географик терминлар маълумотлар базаси.
3. Географик терминлар семантик теглари тизими.

Терминларни семантик теглашда “семантик разметканинг лингвистик моделлари” ҳамда “қўпмаънолилиқ ва омонимликни фарқлаш фильтри” талаб этилмайди, чунки бу ўринда ҳар бир термин битта маъно асосида изоҳланади.

Маълумки, терминларнинг семантик жиҳатдан иерархик гуруҳига қараб ажратилиши корпус лингвистикасида таксономия деб ҳам юритилади. Шунга қўра, географик терминлар тизимининг идеографик структурасига асосланиб бирликларни ҳам гуруҳларга ажратиш мақсадга мувофиқ.

Намуна сифатида *атроф* лексема-термини тегланишини куйидагича кўрсатиш мумкин. *Атроф* қўп маъноли: унинг биринчи маъноси терминологик мазмун ифодалайди. Махсус лексикографик помета қўйилмаган бўлса-да, ушбу сўзни географик терминлар базаси(ГТБ)га киритиш мумкин. Агар *атроф* сўзида бўлганидек, қўпмаъноли сўзлардан битта маъноси терминологик хусусият касб этса, изоҳли луғатда бўлмаса ҳам, қўп ГТБда географик атама эканлигини билдирувчи белги билан белгиланади. Демак, бу сўзнинг барча изоҳлари, этимологияси маълумотлар базасига киритилади; биринчи маъно олдига *геогр.* белгиси қўйилади. Маълумотлар базасида куйидаги қўринишда бўлади: (4-илова)

Баъзан омоним сўзлардан бири географик терминга хос мазмун ифодалайди. Бундай ҳолатда айнан уша лексема ГТБга киритилиб, рим рақами белгиси ҳам қўйилади.

Маълумотлар омборига киритиладиган ахборотлар куйидаги параметрлардан ташкил топади: Сўз. Изоҳ(лар). Географик термин эканлиги ҳақидаги белги. Семантик тег. Этимологияси. Терминнинг туркумга мансублиги.

⁴⁸Ахмедова Д. Атов бирикларини ўзбек тили корпуслари учун лексик-семантик теглашнинг лингвистик асос ва моделлари: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Бухоро, 2020. – 146 б. – Б. 49.

Маълумотлар базасининг семантик теглар тизими эса географик терминлар мазмуний гуруҳларини тахлил қилиш асосида ишлаб чиқилди. Ўзбек тили географик теглар таксономиясини қуйидагича бериш мумкин (5-илова). Таклиф қилинган ушбу теглар билан аннотациялаш қуйидаги қўринишга эга бўлади (6-илова):

Миллий корпус учун географик терминларнинг “Географик терминлар” базаси яратилиб, уларга семантик теглар бириктирилади. Шу параметрлар асосида миллий корпус семантик қидируви учун қидирув белгилари аниқланади.

Бобнинг “Ўзбек тили таълимий корпусида географик терминлар разметкаси” номли бўлимида ўзбек тилининг географик терминларини ўзбек тили таълимий корпусида акс эттириш мақсад ва вазифалари, разметкалаш жараёнларига доир тахлил ва талқинлар ёритилган.

Ўзбек компьютер лингвистикасида корпуснинг турлари кенг тадқиқ этилмаган бўлса-да, лингвистик корпусларнинг айримлари ҳақида монографик тадқиқотлар юзага келиб улгурди. Масалан, ўзбек тили миллий корпусининг назарий ва амалий масалалари⁴⁹, ўзбек тили муаллифлик корпусини тузишнинг лингвистик асослари⁵⁰, ўзбек тили таълимий корпусининг лингвистик асослари ва таъминоти⁵¹, ўзбек-инглиз параллел корпусини ишлаб чиқишнинг дастурий ва лингвистик асослари⁵² ишлаб чиқилган. Шунингдек, ўзбек тили корпуслари учун лингвистик таъминот ишлаб чиқиш масалалари⁵³ ҳам мутахассислар эътиборини тортмоқда. Бу тадқиқотлар орасида биз ўрганаётган масала доирасида Ў.Холиёровнинг “Ўзбек тили таълимий корпусини тузишнинг лингвистик асослари” мавзусидаги диссертацияси аҳамиятли. Тадқиқотчи таълимий корпусга қуйидагича таъриф беради: “Таълимий корпус – материаллари тилни ўргатишга йўналтирилган, лингводидактик хусусиятга эга тил корпуси. Ўзбек тилининг таълимий корпуси ўзбек тили имкониятларини ўргатишга мўлжалланган, лингводидактик хусусият касб этган электрон матнларни қамраб олган, махсус сайт қўринишида амал қиладиган ўзбек тилидаги корпус. У катта ҳажмга эга бўлган мантлар тўплами, оддий/ мураккаб қидирув тизими ҳамда маълум бирликни матн ва ўзбек тили ўқув луғатларидан қидирув функциялари амал қиладиган ўзига хос тил корпусидир”⁵⁴. Ушбу таърифдан маълум бўладики, бундай корпус

⁴⁹Менглиев Б., Хамроева Ш., Бабажанов С. Ўзбек тилининг миллий корпуси. “Маърифат” газетаси, 2018 йил, 26-апрель соми. <http://marifat.uz/marifatu/ruklar/fan/1241.htm>

⁵⁰Хамроева Ш. Ўзбек тили муаллифлик корпусини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Қарши, 2018. – 168 б.

⁵¹Холиёров Ў. Ўзбек тили таълимий корпусини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Термиз, 2021. – 147 б.

⁵²Karimov R., Mengliev B. Theoretical fundamentals of uzbek-english parallel corpus / Journal of critical reviews. ISSN- 2394-5125. – VOL 7, ISSUE 17, 2020. – P. 73-76.; Karimov R.A., Mengliev B.R. The Role of the Parallel Corpus in Linguistics, the Importance and the Possibilities of Interpretation International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT). ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019. – P. 388-391.

⁵³Эшмуҳинов А.А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Қарши, 2019. – 140 б.; Бегматова Г. Ўзбек миллий корпусида идиомалар базасини яратиш: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Термиз, 2021. – 142 б.

⁵⁴Холиёров Ў. Ўзбек тили таълимий корпусини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фан. буйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Термиз, 2021. – 147 б. – Б.13.

лингводидактик хусусиятга эгаллиги билан тилнинг миллий корпусидан фарк қилади. Шунингдек, унинг қидирув тизимидан ўзбек тили ўқув лўғатлари ҳам жой олади.

Таълимий корпус интерфейси, матнлари, таркибидаги лексикографик маҳсулотлари билан бошқа корпуслардан фарк қилади. Ў.Холиёров таъкидлаганидек, таълимий корпуснинг асосий мақсади тил материалини ўқувчи ёши, дунёқарашига мос равишда тақдим этишдан иборат. Ҳозирги кунда Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети мутахассислари жамоаси “Ўзбек тили таълимий корпусини яратиш” амалий лойиҳаси устида иш олиб бормоқда. Лойиҳа натижасида махсус сайтда “Ўзбек тилининг таълимий корпуси” ишга туширилган⁵⁵. Ушбу корпус икки блокдан иборат:

1. Ўзбек тилидаги сўзлар қидируви (конкорданс).

2. Ўзбек тили ўқув лўғатлари электрон кутубхонаси.

Иккала блокдан ҳам корпус материали сифатида фойдаланиш мумкин. Қидирувлар ўзаро боғланган. Аммо ушбу корпусда (жаҳон корпус лингвистикасида ўз ечимини тўла топмаган муаммо саналган) семантик қидирув имконияти мавжуд эмас. Бу каби корпусларда семантик қидирувни йўлга қўйиш учун тил бирликлари семантик аннотацияланган база ёки семантик аннотацияловчи дастур талаб этилади.

Ўзбек тили таълимий корпуси географик терминларнинг маълумотлар базаси *сўзлиги* ўзбек тилининг изоҳли лўғати, болалар энциклопедияси, Миллий энциклопедия, ўзбек тили топонимларининг изоҳли лўғати, географик терминлар ўқув лўғати, русча-ўзбек географик атамалар лўғати ва бошқа манбалар⁵⁶ асосида шакллантирилади. Ишга илова қилинаётган маълумотлар базасига юқорида кўрсатилган манбалардан саралаб олинади: ЎТИЛдаги сўзлар асос қилинади, унда мавжуд бўлмаган, бошқа манбаларда учрайдиган сўзлар киритилади.

Ўзбек тили таълимий корпуси географик терминларнинг маълумотлар базасининг *лексикографик таъминоти* маълумотлар базасига маълумотларни киритиш учун асос бўлади. Ўзбек тили таълимий корпуси географик терминларнинг маълумотлар базасининг *лингвистик таъминоти* маълумотлар омборида сўзларнинг изоҳини келтириш бўйича қоидалар тўпламини ташкил қилади.

⁵⁵<http://uzschoolcorpara.uz/>

⁵⁶Ўзбек тилининг изоҳли лўғати, V жилдди. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006-2008. 1-5-жилдлар; Ғуломов П. Жуғрофия атамалари ва тушунчалари изоҳли лўғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – Б. 91.; Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли лўғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – 288 б.; Қораев С.Қ. ва бошқ. Географик терминлар ва тушунчалар изоҳли лўғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – 156 б.; Мурзаев Э. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1959. – 633 с.; Мирортик Мирабдулла ўғли. Жуғрофий атамалар лўғати. – Тошкент: Фан, 1992. – 56 б.; G'ulomov P.N. Geografiyadan qisqacha ruscha-o'zbekcha terminlar va tushunchalar lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 80 b.; Дусимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли лўғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1977. – 176 б.; Охунов Н. Жой номлари таъбири. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – 88 б.

ХУЛОСА

1. Тилнинг лексик макротизими иерархик муносабатга асосланган кўп босқичли структурага эга бўлган *умумлексик бирликлар макротизими* ва *терминологик бирликлар макротизими*дан ташкил топади. Ҳар бир макротизим семантик умумийлик ва фарқлилик асосига қурилган ички тизимларни ўзига бирлаштириб туради. *Умумлексик бирликлар тизими* учун “сўз (лексема)”, *терминологик бирликлар тизими* учун “термин” асосий, ташкил қилувчи, таснифловчи, белгиловчи бирлик саналади. Макротизим ва макротизимлар, ички тизим ва гуруҳлар ўзаро партонимик муносабатда бўлади. Хусусан, *умумлексик бирликлар тизими* биринчи босқичда *нейтрал бирликлар*, *диалектизмлар*, *чегараланган бирликлар макротизими*дан; *терминологик бирликлар макротизими* эса *профессионализмлар* ва *илмий терминлар макротизими*дан таркиб топган.

2. Ўзбек тилининг географик терминлари тизими 4 тармоқли, 5 босқичли макротизим, унинг ядросини *географик қобик (геосфера)*, марказини *литосфера, гидросфера, биосфера, атмосфера*, илк қуршовини эса *тоғ жинслари, рельеф, ҳаво массалари, ёгин, микроорганизм, ўсимлик, ҳайвонлар, сув* каби терминлар ташкил қилади. Марказ терминлари ўзига алоқадор юзлаб терминларни географик терминлар тизими таркибига олиб қиради.

3. Ўзбек тили профессионализмлар макротизими 1. Анъанавий хўжалик терминлари тизими ва 2. Анъанавий халқ амалий санъати терминлари тизимидан; илмий терминлар макротизими эса 1. Фан-техника терминлари тизими; 2. Саноат терминлари тизими; 3. Соҳа ва хўжалик терминлари тизимидан таркиб топади. Ҳар бир ички тизим алоҳида терминлар гуруҳига ажралади.

4. Тилнинг лексик қонуниятлари унинг терминологик системасида ҳам тўлақонли акс этади. Терминологик тизимда ҳам ўз ва ўзлашган қатлам фарқланади. Ўзбек тилининг географик терминлари ўз қатламида умумтуркий ва ўзбек тилининг умумлексик сатҳидан соҳавий бирлик мақомига ўтган, умумистеъмол маънонинг ихтисослашуви натижасида терминологик маънога эга бўлган бирликлар мужассамлашган бўлса, ўзлашма қатламни бошқа тиллар, хусусан, араб, форс, лотин, юнон, рус, инглиз, француз, немис каби тилларга мансуб терминлар ташкил қилади.

5. Айрим лексик бирликлар соҳа терминологиясида қўлланиши билан бирга умумхалқ тилида ҳам фаол ишлатилади. Уларни уч турга ажратиш мақсадга мувофиқ: лексема, лексема-термин, термин. *Лексемани* термин сифатида қўлланмайдиган, *лексема-терминни* эса ҳам умумистеъмол, ҳам терминологик қатламда ишлатиладиган, *терминни* фақат соҳа тушунчасини ифодалаш учун қўлланадиган тил бирлиги тарзида тавсифлаш лозим.

6. Битта термин турли соҳа тушунчаларини ифодаловчи бирдан ортик маъноли бўлса, полифункционал термин; битта термин бир соҳа доирасидаги бирдан ортик тушунчани ифодаловчи маъноларга эга бўлса, полисемантик термин; шаклан бир хил бўлиб, турли соҳа тушунчаларини ифодаловчи алоҳида терминлар омоним терминлар ҳисобланади. Бир термин семантик

таркибида ҳам умумистеъмол, ҳам терминологик маъно қайд қилинса, полифункционал лексема-термин ҳисобланади.

7. Умумлексик бирликнинг соҳа тушунчасини ифодалашга ўтиши жараёнида унинг маъносиди ихтисослашиш рўй беради ва лексема-термин мақомига эга бўлади. Ўзбек географик терминологиясида асосан географик ҳудуд ва воқелик, ҳодисани ифодаловчи лексик бирликлардан ташкил топган топоним, гидроним, оронимлар салмоқли ўрин эгаллайди.

8. Тилшунослиқда терминларнинг монофункционаллиги ҳақидаги қарашлар устувор бўлса-да, уларда омонимия, полисемия ва полифункционаллик, синонимия ҳодисалари ҳам кузатилади. Географик терминлар маънолари ўртасидаги алоқага кўра полисемантик, полифункционал, синоним ва омоним терминларга бўлинади. Географик полифункционал терминлар полисемантиклик хусусияти сусайган, бироқ омонимлик даражасига етмаган кўп маъноли терминлардир.

9. Терминологик бирликларни семантик теглаш матнда чегараланган лексиканинг мавжудлиги, унинг статистикаси, маълум тилда кенг тарқалган умумистеъмол лексикадан фойдаланиш хусусиятини аниқлайди. Буни амалга оширишда (1) бирликнинг тури ҳамда иерархик муносабатда бўладиган ички гуруҳларига мос келадиган хусусиятларни аниқлаш; (2) айнан терминологик бирлик мазмуни билан боғлиқ матн парчасини ажратиб олиш тамойиллари тақлиф этилади. Терминологик хусусиятга эга бирликлар семантик жиҳатдан иерархик гуруҳига қараб ажратилади.

10. Тил корпуслари, асосан, матнлар массивидан иборат бўлиб, маълум тилдаги тегишли тил бирлиги қидирувини амалга ошириш мақсадида тузилади. Таркибидаги бирликларига кўшимча изоҳ бириктирилишига қараб корпуслар аннотацияланган/аннотацияланмаган корпусларга ажратилади. Аннотацияланган корпуслар қидирув имконияти билан бир-бирдан фарқ қилади. Айрим корпусларда қидирувнинг содда шакли – сўзшакл ва лексема қидирувигина мавжуд бўлса, айрим корпуслар лемма, сўзшакл, морфологик, синтактик ва семантик белгилар асосида қидирувни амалга ошириш мумкинлиги билан фарқ қилади.

11. Тил корпусида семантик параметр асосидаги қидирувни йўлга қўйиш учун лемма/лексемалар семантик тегланган бўлиши лозим. Ўзбек тили бирликларига автоматик ишлов бериш учун батафсил семантик ахборотга эга бирликлар базасини яратиш мақсадга мувофиқ. Кўп маъноли термин маънолари терминологик хусусиятга эга бўлса, ҳар бир маънони алоҳида теглаш лозим. Қўлланиш частотаси жуда паст омоним бирликлар тил корпусларида семантик тег воситасида ажратилиши керак.

12. Терминологик семантик маълумотлар базасини яратишда сўзлик, семантик изоҳ ва семантик теглар талаб этилади. Маълумотлар омборига киритиладиган ахборотлар сўз, изоҳ, географик термин белгиси, семантик тег, этимологияси, туркумга мансублиги каби параметрлардан ташкил топади.

**ONE-TIME SCIENTIFIC COUNCIL AT THE
SCIENTIFIC COUNCIL Ph.D.03/30.12.2019.Fil.70.01 AWARING THE
SCIENTIFIC DEGREES UNDER THE KARSHI STATE UNIVERSITY
KARSHI STATE UNIVERSITY**

ISLOMOV IKROM KHUSHBOKOVICH

**GEOGRAPHICAL TERMINOLOGY OF THE UZBEK LANGUAGE:
SYSTEM, GENESIS, SEMANTIC STRUCTURE AND LEXICOGRAPHIC
INTERPRETATION**

10.00.01 – Uzbek language

**ABSTRACT OF DISSERTATION
OF DOCTOR OF PHILOLOGICAL SCIENCES (DSc)**

Karshi – 2021

The theme of the Doctor of philosophy degree(PhD) of historical sciences was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan by number B2021.4.DSc/Fil341

The dissertation has been prepared in Karshi State University

The abstract of dissertation is posted in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)) on the website of the Scientific Council (<http://qarshidu.uz>) and on Informational-educational portal "ZiyoNET" (www.ziynet.uz).

Scientific supervisor: Mengliev Bakhtiyor Rajabovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents: Jumaev Tursunali
Doctor of Philological Sciences, Associate Professor

Husanov Nishonboy Abdusattorovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Kochimov Shuhrat Norqizilovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Leader organization: Samarkand State University

Defence of the dissertation will be held on "15" XII 2021, at 10⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council number Ph.D.03/30.12.2019.Fil.70.01at Karshi State University (Address : Kuchabog street, 180119, Karshi city, Faculty of social sciences, Karshi State University). (Phone: (0375) 225-34-13, Fax: (0375) 221-00-56; E-mail: kardu@mail.ru Karshi state university). Karshi State University, Faculty of Pedagogica, room № 301.

The dissertation can be reviewed in the informational-resource center of Karshi State University (registration number Z3). (Address Kuchabog street, 17, 180119, Karshi city. Phone: (0375) 225-34-13, Fax: (0375) 221-00-56; E-mail: kardu@mail.ru).

Abstract of dissertation is distributed on "02" XII 2021
(Mailing report No 15 dated "02.XII" 2021).

N.N. Shodmonov
N.N. Shodmonov
Chairman of the Scientific Council
granting scientific degrees,
DS.c, Professor

G.N. Tojiyeva
G.N. Tojiyeva
Secretary of the Scientific Council
Granting scientific degrees, PhD.
Associated Professor

Kh. Jabborov
Kh. Jabborov
Chairman of the Scientific seminar
under the Scientific Council granting
scientific degrees, DSc, Professor

INTRODUCTION

(Abstract of the dissertation of Doctor of sciences (DSc))

Relevance and necessity of the dissertation topic. The rapid development and integration of science and technology, industry and manufacturing in the world as well as the emergence of new areas require the implementation of terminological research within the terminology of each field. Sectoral terminology plays an important role in the development and renewal of science and industries. So far a number of linguistic, encyclopedic dictionaries have emerged as a result of scientific research on terminology and terminological units. As the latest achievements in the field can be mentioned electronic dictionaries, language corps, online translation dictionaries. Systematic study of sectoral lexicon, terminological units, ideographic structure, identification of semantic features, clarifies the social functions and historical development of language, clarifies the essence of nominative, communicative, accumulative functions of terms ensure the level of perfection and efficiency of electronic lexicographic products based on computer technology.

The acquisition of geographical knowledge, the attitude of human society to the environment and nature are considered a topical issue in all times and places. Terminology in world linguistics, in particular, the sources of formation and development of geographical terminology, the concept of term and history of terminological research, macro and microsystems of terminosystems, systemic structure, ideographic structure, bases and methods of term formation, translation, interspecific synonymy, polysemy, homonymy phenomena and the creation of linguistic and software of language units is being topical issues of current researches.

Although a number of researches on the system of geographical terms have been carried out in Uzbek linguistics, the ideographic structure of the system of terms, polysemic, homonymous, polyfunctional features of branch terms have not been a source of special research. These issues, as well as the reflection of geographical terms on the basis of modern lexicographic principles, their reflection in the national language corpus, the effective functioning of educational corpus can not be considered complete. "Preservation of the purity of the state language, its enrichment and raising the speech culture of the population, the creation of educational dictionaries for all types of continuing education on the basis of existing dictionaries in the Uzbek language"¹ is an urgent task. It is well known how important the practical work is in the field of natural language processing, creation of linguistic support for language corpus, thesaurus, creation of electronic dictionaries, automatic translation, computer analysis and editing. The study of the system of geographical terms in the context of these issues also determines the importance and relevance of the study.

¹ On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in our country decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PD-6084 of October 20, 2020 www.lex.uz

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No.4947 of February 7, 2017 "On the Strategy for further development of the Republic of Uzbekistan", President Decree -5850 of October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language", "Concept of development of the Uzbek language and improvement of language policy in 2020-2030", approved in accordance with the Decree No. President Decree-6084 of October 20, 2020, "On measures to further develop the system of higher education" of April 20, 2017 This dissertation serves to a certain extent in the implementation of the tasks set out in the normative legal acts, such as the ²Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 28, 2018, January 24, 2020 to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic. The research of the dissertation is carried out in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the republic I. "Development of innovative economy and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state".

Review of foreign research on the topic of the dissertation³. The lexicon of the field, in particular, the history of the concept of terminology and terminological research, the problems of translating geographical terms into different languages, common geographical terms, their origin and semantics; to determine their phonetic evolution from the Middle Ages to the present day; analysis of geographical terms in English and Russian, English and Russian equivalents of geographical terms; to identify the main problems in the translation of Arabic geographers, to study the terminology of English and Russian languages, the problem of their unification and standardization; scientific research aimed at studying and comparing geographical terminological dictionaries with the world's leading research centers and higher education institutions, including Kazan Federal University (Russian Federation), Oxford University Language Center, (England); Sorbonne College de France (France), St. Petersburg State University (Russian Federation), University of Toronto (Canada), University of Leipzig (Germany), Peking University (PRC), Moscow Institute of Oriental Studies (Russian Federation), Moscow State Regional University, Institute of Linguistics and Intercultural Communication (Russian Federation); as well as at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, Samarkand State University, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Uzbek Academy of Sciences (Uzbekistan).

A number of scientific conclusions and results have been obtained as a result of systematic study of terminological units in world linguistics, analysis of semantic changes and linguistic processes in their semantic structure, regulation and standardization of terminological units: comparative analysis of geographical

terms in Arabic, Russian, English, studied the system and semantics of geographical terms (Kazan Federal University, Russian Federation), analyzed the relationship of terminological meaning and general lexical meaning, described semantic relations (Oxford University Language Center, England; Sorbonne College de France, France); structure of the system of geographical terms of the Tajik and Russian languages, functional elements are described (Tajik State University, Tajikistan), (St. Petersburg State University, Moscow Institute of Oriental Studies, RF; University of Toronto, Canada); lexicographic interpretations of terminological units related to computer technology (University of Leipzig, Germany; Peking University, PRC), derivational paradigm of natural geography terms (St. Petersburg State University, Russian Federation); formation features were identified (Moscow State Regional University, Institute of Linguistics and Intercultural Communication, Russian Federation).

In world linguistics, a number of lexical-lexicographic studies are carried out on terminology, in particular, the system of geographical terms: sources of formation and development of geographical terms, systemic structure of the terminosystem, ideographic structure, macro and microsystems of terms, lexical and semantic features of local and international terms, history of terminological research, translation of geographical terms into different languages, structural features of the English geographical dictionary, word formation, morphological method of formation of geographical terms in different languages, assimilation of geographical terms, morphological and syntactic methods of formation of geographical terms; methods of making simple and complex natural geography terms; substantiate the role of the basic morpheme/terminoelement in the formation of geographical terms; analyze the position of a one-syllable geographical term in a word-formation box; comparative analysis of relief terminology in Russian and English: study of synonymy, antonymy, polysemy, homonymy, hyponymy, and even paronymy in the system of terms denoting relief in Russian and English.

The degree to which the problem has been studied. According to the sources, the study of modern terminological systems in the Uzbek language, the compilation, sorting, organization and publication of dictionaries on this basis began in the 30s of the XX century⁴. In particular, as a result of research on geographical terms, which play an important role in the natural sciences, the following works were created, which summarized and explained the terminological units of the field: "Geographical terms" (O. Ibragimov, 1935); "Briefly Russian-Uzbek Dictionary of terms of geography" (M. Bektemirov and M. Saidrasulov, 1940), "Short Russian-Uzbek Dictionary of Geographical Terms" (N. Dolimov et al., 1953), "Dictionary of Geographical Terms" (H. Hasanov, 1964), "Geographical Terms and Explanatory dictionary of concepts" (S.Koraev, P.Gulomov, R.Rakhimbekov, 1979), "Dictionary of folk geographical terms" (E.M.Murzaev, 1984).

²www. uza.uz

³Review of foreign research on the topic of the dissertation researchgate.net, bloomsbury.com, cheloveknauka.com, dslib.net, aims.fao.org, book.sumy.ua, www.utexas.edu, www.u-bordeaux.com, english.pku.edu.cn, www.lang.ox.ac.uk, www.kaznu.kz, www.navoiy-uni.uz and other sources.

⁴Madvaliev A. On the presentation of Uzbek medical terminology in sectoral and annotated dictionaries // Uzbek language and literature. – Tashkent, 2009. – № 4. – P. 51.

By the current time the study of geographical terms of the Uzbek language is carried out in two directions: in the field of geography and in the field of linguistics. Although both directions focus on aspects of the event that are important to the event itself, the study of field events and the terms they express in language is interrelated.

The study of geographical terms and terms of the Uzbek language is mainly lexicographic, toponymic, dialectal, in this regard, H.Hasanov, S.Koraev, K.Khurramov, Z. Dusimov, T. Nafasov, N.Begaliev, B.Urinbaev, Y. Khujamberdiev, The services of such scientists as N.Ahunov, T.Enazarov, N.Ulukov, O.Begimov, H. Baikabilov⁵ were great researcher. As a result of their scientific research, explanatory and translated dictionaries of geographical terms of the Uzbek language have been created, scientific and theoretical bases for lexicographic, dialectal and onomastic interpretations of terminological units have been formed. Also, these studies studied the naming of geographical objects in the Uzbek language, the basis and principles of naming, semantic, historical-etymological, terminological, morphemic, grammatical, structural features and territorial distribution. Geographical terms of the Uzbek language in the systemic aspect have not been studied on the basis of a purely linguistic-sectoral approach, the analysis of ideographic structure and lexicographic interpretation in accordance with the requirements of modern lexicography have not been the subject of research. In this dissertation the systematic analysis of geographical terms of the Uzbek language, research of semantic and ideographic structure, lexicographic interpretation is carried out.

The relevance of the research to the plans of research work of the higher education institution where the dissertation was conducted. The dissertation was conducted within the framework of the research plan of Karshi State University on "Theoretical and practical issues of terminology and modern lexicography".

The purpose of the study is to systematically study the geographical terminology of the Uzbek language, to analyze the genetic, semantic features, ideographic structure, to develop a scientific basis for creating a linguistic base of geographical terms for the national and educational corps of the Uzbek language.

⁵Hasanov H. From the history of Central Asian place names. – Tashkent: Fan, 1965. – 83 p.; Karaev S. Toponymy of Uzbekistan (sociolinguistic aspects). – Tashkent, 1991; Qoraev S. Toponymy. – Tashkent: Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan, 2006. – 320 p.; Koraev S. Toponyms of the regions of Uzbekistan. – Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2005. – 240 p.; Nafasov T. Toponyms of Kashkadarya region: Author's ref. PhD dissertation. – Tashkent, 1968. – 24 p.; Explanatory dictionary of toponyms of Uzbekistan. – Tashkent: Teacher, 1988. – 290 p.; Rakhmatov T. Toponymy of the city of Samarkand and its surroundings: Author. PhD dissertation. – M., 1973. – C. 22; Qoraev S.Q. et al. Glossary of geographical terms and concepts. – Tashkent: Teacher, 1979. – 156 p.; Xurramov K. Uzbek folk terms denoting the relief of southern Uzbekistan: PhD dissertation. – Tashkent, 1980; Begaliev N. Samarkand toponymy. – Samarkand, 2011. – 128 p.; Orinboev B. Commentary on toponyms of Samarkand region. – Samarkand, 1997. – 202 p.; Xo'jamberdiev Y. Historical and etymological study of the toponymy of the Surkhandarya region: PhD dissertation. – Tashkent, 1974; Oxunov N. Toponymy of the Kakand group of districts: Author. diss. ... cand. filol. science. – Tashkent, 1978. – 23 p.; Enazarov T. Toponyms of Uzbekistan: lexical bases and ways of etymological research: DSc dissertation. – Tashkent, 2006; Ulugov N. Historical and linguistic study of Uzbek hydronyms: DSc dissertation. – Tashkent, 2010; Begimov O. Historical and linguistic study of oronyms of southern Uzbekistan. Monograph. – Tashkent: Voris-publishing house, 2018. – 226 p.; Bayqabilov X. Natural Geographical Aspects and Toponymic Analysis of World Names: Geographical Science. PhD dissertation. – Karshi, 2021. – 150 p.

Research objectives:

study the place and importance of the system of terms in the lexical macrosystem of the Uzbek language;

examination of the Uzbek terminology system and the composition of the microsystem of geographical terms, analysis of the ideographic structure of the geographical terminology system;

analysis of the semantic structure of Uzbek geographical terms, revealing semantic commonalities and differences between common and terminological meanings;

to determine the relation of geographical terms to the historical-etymological layer;

to examine the relationship of Uzbek geographical terms with their layer and meaning, the relationship with the system of toponymic units;

analysis of polysemy, polyfunctionality, homonymy in Uzbek geographical terms;

study of theoretical and practical issues on the national corps and educational corps of the Uzbek language, work on sources to create a linguistic base of geographical terms for the language and educational corps.

The object of research is the lexicon of the Uzbek language and terms in the field of natural geography, explanatory dictionary of the Uzbek language, geographical works, natural-geographical maps, geographical terms in encyclopedic and toponymic dictionaries.

The subject of research is the system of geographical terms, ideographic structure, genetic and semantic features, lexicographic description of the Uzbek language.

Research methods. The study used systems analysis, comparative, statistical, component analysis, description and classification methods.

The scientific novelty of the research is:

the meaning of Uzbek geographical interior terms is formed as a result of specialization of general meaning in the expression of the concept of sphere, the existence of homonymy in the system such as *bo'yin*, *ridge*, *pass*, *burun*; ambiguous words such as surroundings, heights, mountains, space, arrays and polyfunctional terms such as latitude, parallel, plane, isobar, region

it is revealed that the lexicon of the Uzbek language consists of a general system of lexical units such as *neutral units*, *dialectisms*, *limited units* and a microsystem of terminological units such as *professionalism and scientific terms*, and a system of scientific terms such as *scientific and technical terms*, *industrial terms*, *industry and economic terms*;

according to the systematic relations of geographical terms of the Uzbek language, the geographical terminosystem is proved to be two types of microsystems consisting of appellate lexicon – geographical terminology (*high*, *flat*, *low*) and derivation lexicon – geographical terminology (*lithosphere*, *hydrosphere*, *biosphere*, *atmosphere*);

it has been proved that the expression of a single reality of a general lexical and terminological unit provides a semantic commonality between general and terminological meaning, and that their general lexical and sectoral application provide a distinction;

in order to ensure the results of semantic search in the national and educational corpus of the Uzbek language, the structure of semantic tagging and scientific and technical database on the basis of terminological semantic analyzer is defined.

The practical results of the study are as follows:

the geographical terms of the Uzbek language have been studied in the systemic aspect, the ideographic structure has been defined, the polysemantic, homonymy, polyfunctionality of the terms has been proved;

changes in the semantic structure of the geographical terms of the Uzbek language;

samples and recommendations for the development of a database of geographical terms for the Uzbek language corps and the educational corps are given.

The reliability of the results of the study is determined by the fact that the problem is clearly defined, the conclusions are based on methods such as description, classification, component analysis, comparison, the application of theoretical ideas and conclusions in practice.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is determined by the Uzbek language terminology, the study of sectoral terminology, including the enrichment of geographical terminology with specific scientific views and facts, the ideographic structure of the system of geographical terms, semantic changes.

The practical significance of the research results is explained by the fact that it serves as a source and material for the database of linguistics, including the development of textbooks on terminology, teaching aids for special courses and seminars on terminology, terminology corps, national corpus and educational corps of Uzbek language.

Implementation of research results. Based on the results of the analysis of the system of geographical terms, semantic and genetic features of the Uzbek language, lexicographic interpretation: lexical and grammatical features of geographical terms of the Uzbek language, the conclusion Uzbek language textbook (Reference number TSUULL No. 02-1532 dated September 14, 2021). As a result, the formation of general units in paragraph 13, entitled "Lexemization of artificial words", the classification of Uzbek lexicon in paragraph 18, entitled "Classification of Uzbek lexicon" allowed the scientific description of units with limited use in the Uzbek lexicon;

conclusions and recommendations on the reflection of geographical terms in the language corpus, educational corpus, creation of a database, resource selection, their placement in operators, semantic tagging of sectoral units, marking, database development were used in the project of Development of the interdisciplinary master program on Computational Linguistics at Central Asian Universities

(CLASS) within the framework of the international project Erasmus +.(Reference number TSUULL No. 04 / 1-2171 dated November 11, 2021). As a result, it was possible to compile syllabi within the project, write a textbook and develop and enrich the materials of the project;

the analysis and results of the dissertation in the field of Uzbek language terminosystem, the relationship of geographical terms and toponymic units serve as a theoretical basis for the development of terminology in the country, provide practical assistance have been registered by the Department of Spirituality and Development of the State Language of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. (Reference of the Department No. 30-11-25 of October 19, 2021). The results of the dissertation have to some extent contributed to the development of the field of naming and terminology of geographical objects in the country;

semantic development of Uzbek geographical terminology and its approach to the terminology of related fields, analysis and conclusions on the semantic tagging of geographical terms in the framework of the State Scientific and Technical Program for 2020-2021 I-OT-2019-42 used in an innovative project (Reference of TSUULL No. 04 / 1-2170 dated November 11, 2021). As a result, the improvement of lexicographic descriptions of polysemantic, synonymous related terms has contributed to the interpretation of semantic features.

Approbation of research results. The results of this research were discussed at 5 international and 4 national scientific conferences.

Publication of research results. 2 monograph on the topic of the dissertation, 10 scientific articles, including 2 in foreign journals, were published in scientific journals recommended for publication of the main results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan on the topic of the dissertation.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion, and a list of references. The volume of the dissertation is 216 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part is based on the relevance and necessity of the topic, the dependence on the priorities of science and technology, the goals and objectives, the object and subject, the scientific novelty and practical results, the scientific and practical significance of the results, implementation, approbation, publication, information on the structure of works and dissertations.

The first chapter of the dissertation is entitled "**The role of the geographical terminosystem in the lexical system**". The first section of the chapter "The systemic nature of lexicon and the role of the terminosystem in it" deals with the lexical system of language, the lexical microsystems that are its components and their systematization, the problem of intersystem linguistic relations.

Twentieth century Uzbek linguistics has made great achievements in studying the language in various methodologies and aspects. First of all, the approach to language as a whole, the consistent differentiation of language and speech, the

Lexical system	
1. Microsystem of general lexical units.	2. Microsystem of terminological units.

systematic study of lexicon have provided important theoretical and practical results. Uzbek lexicology has risen to a new stage of quality. Today, the results of the study of lexicon as a system in Uzbek linguistics have been summarized, the lexicology of the Uzbek language system has been fully established⁶.

Indeed, "Language has an ontological (internal structure) multilevel nature, each level of which is systematic"⁷. "The language system has its own internal instructions. A lexical system of a language and its subsystems can be approached in the same way"⁸. The lexical-semantic, partly lexicographical researches carried out by the linguist A. Sobirov on the lexical system of the Uzbek language and its components are interpreted in detail, the systemic nature of the lexicon, systematization, constituent elements, linguistic relations between them are described in detail.

Based on the above-mentioned lexico-semiological studies, it should be noted that the lexical system, the unit of which operates from the lexeme to the semema of the lexical-semantic variant, has a hypo-hyperonymic relationship. Also, on the basis of the systematic construction of the lexicon, the hierarchical and hyponymic relationship that ensures the stability and existence of the system is crucial.

It is known that the study of Uzbek lexicon as a system began in the 70s of the last century. The discovery of the system of lexical levels of language is directly related to the definition of microsystems (lexical-spiritual groups) within the system, their place in the lexical system, the definition of lexical-semantic relations between units, thematic, ideographic study of the lexical system.

Conclusions and results of research on the lexical system of the Uzbek language prof. Summarized by E.Begmatov, lexical units of the Uzbek language were divided into 28 thematic groups⁹. Theoretical views and conclusions on the issue are also reflected in the works of such scientists as O. Bozorov, Sh. Iskandarova, B.Mengliev, Sh.Orifjonova, B.Kilichev, D.Nabieva¹⁰. "In Uzbek linguistics today, the systemic nature of the lexical device, the separation of lexical paradigms, the interpretation of these microsystems and the laws of construction have their own detailed interpretation"¹¹.

Based on lexicological, semantic, lexicographic research, the systematic structure and content of the lexical system of the Uzbek language can be conditionally defined as follows (see Table 1.1):

⁶Nematov H., Rasulov R. Fundamentals of Uzbek language system lexicology. – Tashkent: Teacher, 1995; Begmatov E., Nematov H., Rasulov R. Lexical microsystem and its research // Uzbek language and literature. – Tashkent, 1989. – № 6. – P. 35-40.

⁷Iskandarova Sh. Study of Uzbek lexicon as a semantic field (personal microfield): PhD dissertation. abstract. – Tashkent, 1999. – P. 7.

⁸Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М., 1960. – С. 25.

⁹Begmatov E. Lexical layers of modern Uzbek literary language. – Tashkent: Fan, 1985.

¹⁰Bozorov O. Leveling in Uzbek language: Doctor of Philological Science. Dissertation. – Tashkent, 1997; Iskandarova Sh. Study of Uzbek lexicon as a semantic field (personal microfield): Doctor of Philological Science Dissertation. – Tashkent, 1999; Mengliev B. Language as a whole system. Monograph. – Tashkent: Nihol, 2010; Orifjonova Sh. Lexical graduonimy in Uzbek language: PhD Dissertation. – Tashkent, 1996; Kilichev B. Partonymy in Uzbek language: PhD Dissertation. – Tashkent, 1997; Nabieva D. Manifestation of dialectical categories on the levels of the Uzbek language (on the basis of generality and specificity): Doctor of Philological Science. Dissertation. – Tashkent, 2006.

¹¹Mengliev B. Language as a whole system. Monograph. – Tashkent: Nihol, 2010. – P. 39.

The system of general lexical units: 1) neutral units; 2) dialectisms; 3) microsystems of limited units.

The system of terminological units consists of a *microsystem of professionalism* and a *microsystem of scientific terms*. For a *system of general lexical units* "word (lexeme)", for a *system of terminological units* "term" is the basic, organizing, classifying, defining unit.

Each of the systems mentioned has its own systemic content and structure, and the relationships that ensure their systematicity are the same as in a language system. The question of the position of macro and microsystems is of a relative nature, and between them, as noted in scientific sources, there are mainly hierarchical and hyponymic relations¹².

The second section of the chapter "Uzbek terminosystem and the microsystem of geographical terms in it" analyzes the system of terms of the Uzbek language, the role of the system of geographical terms, ideographic structure.

Developments in science and technology, industry and industry, and innovations further enrich the terminological system of the lexical level and serve as a factor in the formation of new terminology. Hence, terminological systems are also a separate lexical phenomenon that reflects constant change and development. The peculiar structure and structure of the terminosystem, the researches of foreign linguistics on its unity are noteworthy¹³. In Russian linguistics, the issues of terminology and terminosystem, general and specific terminology are also covered¹⁴. Problems of terminology and terminology in Uzbek linguistics N.T.Hotamov, H.Dadaboev, I.Kh.Sodikova, S.Kh.Nurmatova, O.Tursunova, H.V.Mirzaxmedova, S.T.Mustafaeva, D.I.Khodjaeva, L.Reshetova, N.Usmonov, X.Jamolxonov, A.Ramazanov, A.Madvaliev, Sh.Kochimov, A.Qosimov, I.Yuldashov, It has been studied in the researches of linguists such as K.Sapaev, Sh.Bobojonov, A.Kurbanov, T.Nugmanov, N.Mamatov, D.H.Bazarova, S.Usmanov, Z.Mirahmedova.

Scientific research on the terminological system of the Uzbek language is classified by M. Abdiev as follows:

¹²Nematov H., Rasulov R. Fundamentals of systemic lexicology of Uzbek language. Study guide. – Tashkent: Teacher, 1995; Sobirov A. Study of the lexical level of the Uzbek language on the basis of the principle of systems. Monograph. – Tashkent: Manaviyat, 2004.

¹³Feiber H. Terminology. – Manual P., 1984; Mikics David. A new handbook of literary terms. New Haven. – London: Yale Univ., Press, cop. 1984; Pandurangan M. Literary forms&terms. – Chennai: Nivethita, 2004; Rondeau G. Introduction 'a la terminology. – Montreal, 1981; Sue Ellen Wright & Gerhard Budin. Handbook of terminology management. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2001. – 564 p.

¹⁴Borxvaldt O.V. Historical terminology of the Russian language. – Krasnoyarsk, 2000; Budagov R.A. Terminology and semiotics // by ed. Moscow State University Bulletin, 1972; Volodina M.N. National and international in the process of terminological nomination. – M., 1993; Gerd A.S., Neroznak V.P. The problem of the formation of scientific terminology. – L., 1968; Grinev S.V. An introduction to terminological lexicography. – M., 1991; Degtereva I.A. Research of the modern content and development of terms of literary criticism based on the material of English and Russian literary terminology. – M., 2002. – 194 p.; Nikulina L.N. Typology of monolexemic terms: Diss. ... Cand. philol. sciences. – M., 1983; Rozhdestvensky Y.V. On the semantic systematization of terms. – M., 1972; Tatarinov V.A. Theory of terminology. 3 vols. – M., 1996.

"1. Works on the study of professional words/terms (S.Ibragimov, T.Tursunova, M.Asomutdinova, J.Bakoeva, N.Ikromova, A.Sobirov, I.Pardaeva, etc.).

2. Works on research of scientific and technical words / terms (N.Mamatov, H.Jamolxonov, R.Doniyorov, D.Bozorova, H.Dadaboev, A.Madvaliev, I.Yuldashov, etc.)"¹⁵

According to the classification, in the terminological system of the Uzbek language, professional terms and scientific and technical terms should be evaluated as components of the field lexicon.

The "macrosystem of terminological units" consists of a *microsystem of professionalism and a microsystem of scientific terms*. Each microsystem, in turn, encompasses internal microsystems. *The microsystem of professionalism* consists of the following microsystems: 1) *the system of traditional economic terms*: (agriculture; animal husbandry terms); 2) *system of terms of traditional folk applied art*: (terms of carpet weaving, craftsmanship, carpentry, blacksmithing, tanning, pottery, jewelry).

Based on the analysis and observations of the field, the structural structure of the microsystem of scientific terms in the system of terminological units can be shown in the table as follows (see Table 1.2):

Table 1.2

Macrosystem of terminological units						
Microsystem of scientific terms						
System of scientific and technical terms		System of industrial terms		System of branch and householding terms		
System of terms related to specific sciences	System of terms related to social sciences	System of terms of heavy industry	System of terms of light industry	System of terms of agriculture	System of terms of forestry	System of irrigation terms

Each of the system of terms listed in the table is further subdivided into sub-networks in step 5. In particular, the system of terms related to specific sciences is branched into the terminology of sciences such as mathematics, physics, chemistry, biology, geography.

The system of geographical terms includes "geographical", "geographical", "geographical concept", "land level", "natural phenomenon", "water", "land", "animal", "plant", "bird". Covers all units with "insect" semaphores. Based on these semantics, many microsystems of the system of geographical terms are formed. The field of geography, like other fields of science and technology, plays an important role in the life of all peoples and societies, and in its path of development moves across the borders of this or that region, region, country. This situation serves as a factor in ensuring the stability of geographical concepts and phenomena, the units that represent them in the lexicon of all languages.

The third section of the chapter, entitled "The ideographic structure of the geographical terminosystem" analyzes and classifies the ideographic structure of

¹⁵Abdiev M. Problems of system analysis of field lexicon. Monograph. – Tashkent, 2006. – P. 28.

the system of geographical terms of the Uzbek language, its structural structure.

The content of any terminological system is determined and evaluated in close connection with the nature, composition, activities, etc. of the related industry. In particular, it is natural that imagination and knowledge of the system of geographical terms are assessed by the scope and level of cognitive knowledge in the field of geography. Basically, the term geography refers to a specific science, field: "GEOGRAPHY (Greek) is a set of sciences that study the geographical crust of the Earth, its structure and dynamics, the interaction and distribution of individual components across regions ..."¹⁶

According to this source, the system of geographical sciences is divided into 3 main branches: 1) natural geographical sciences (general geology, landscape, paleogeography, geomorphology, climatology, terrestrial hydrology, oceanology, glaciology, geocryology, soil geography), biogeography; 2) social and economic geography – general and regional economic geography (industry, agriculture, transport, population, political geography); 3) cartography.

The concept of geographical crust is one of the most important, central concepts in the field of natural geography. "GEOGRAPHICAL Crust, landscape crust, epigeosphere – the crust of the Earth where the lithosphere, hydrosphere, atmosphere and biosphere are interconnected and interact with each other. The composition and structure of the geographical crust is very complex. ... The geographical crust covers the entire hydrosphere, the upper layer of the Earth's crust, and the lower part of the atmosphere (a layer 25-30 km thick). The thickest part of the geographical crust is about 40 km ..."¹⁷

The term geographical crust is a core term that combines the following microsystems that form the central group of the geographical terminosystem of the Uzbek language: *microsystems of the terms lithosphere, atmosphere, hydrosphere, biosphere*.

The Uzbek language serves as an archetype for all units belonging to the system of geographical terms.

Each system that makes up this central group includes hundreds and thousands of local and international terms based on its own semantic character. In particular, we will try to describe the ideographic structure of the geographical terminosystem on the example of the microsystem of terms related to the lithosphere:

Microsystem of terms related to the lithosphere:

I. 1. A group of terms denoting relief:

1.1. Geotechnical terms:

1.1.1. Plains and platforms: *plain, slab, flat, low*.

1.1.2. Submerged: *Popigay submerged, crater, submerged, ocean submerged*.

1.2. Morphostructural terms:

1.2.1. Mountains and heights: *mountain, high mountain, pass, hill*.

1.2.2. Volcanoes: *magmatism, volcanic rocks, lava*.

1.3. Morphosculpture terms: *river valleys, deposits*.

¹⁶www.ziyouz.com library. Uzbekistan National Enciclopedia. – P. 183.

¹⁷www.ziyouz.com library. Uzbekistan National Enciclopedia. – P. 182.

II. 2. Group of terms denoting rocks:

- 2.1. Terms denoting minerals in Noru: *coal, oil*.
- 2.2. Terms denoting metallic minerals: a) non-ferrous metals: *gold, copper, spirit*;
b) ferrous metals: *magnetic iron ore, brown iron ore*.
- 2.3. Mineral terms in Noru: *diamonds, rubies, emeralds*.
- 2.4. Igneous rocks:
 - 2.4.1. Intrusive igneous rocks: *granite, gabbro*;
 - 2.4.2. Effusive igneous rocks: *basalt, liparite*.
- 2.5. Sedimentary rocks:
 - 2.5.1. a) pebble (classic) rocks: large pebbles: *psephyte, rock; average gravel rocks: sand, sandstones, coarse-grained sandstone; fine or dusty rocks (siltstones): lyoss, clay, flish*; b) mineral rocks: monomineral rocks: *quartz, quartz mineral*; polymineral rocks: *granite, quartz, orthoclase, mica, feldspar*;
 - 2.5.2. Chemical rocks: *salts, gypsum*;
 - 2.5.3. Organic (biogenic) rocks: *coral, coal, chalk, limestone*.
- 2.6. Metamorphic rocks: *gneiss, quartzite, marble*.

III.3. Group of landscape terms: *mountain landscape, desert landscape, plateau landscape, foothill landscape*.

This microsystem is conventionally considered a 3-stage system, in which the microsystems of each stage gain stability on the basis of a hierarchical (hierarchical) relationship with the previous and next stage systems. Other microsystems of the system, like lithosphere terms, have a systemic structure based on ideographic principles.

Terminological units belonging to the group of terms have different lexical-semantic (synonymic, gradonymic, hyponymic, paronymic) relations with their groupmates. The hierarchical division system mentioned above formed the ideographic structure of the geographical terms.

Chapter II of the dissertation is entitled "Semantic development of Uzbek geographical terminology and its relationship to the terminology of related fields". The first section of the chapter "Attitude of geographical terminology to the historical-etymological layer" contains the analysis and classification of the geographical terminology of the Uzbek language on its own and assimilation layer.

The lexical laws of language are also fully reflected in its terminological system. As in the lexicon of a particular language, its terminological system also distinguishes between its own and the mastered layer. Geographical terminology of the Uzbek language is divided into two groups according to the relation to the historical-etymological layer: 1) geographical terms belonging to their own layer; 2) geographical terms related to the assimilation layer.

While its layer includes units that have moved from the general lexical level of the Turkic and Uzbek languages to the status of a sectoral unit, which has acquired terminological meaning as a result of specialization of the common lexical meaning, the assimilation layer terms.

The geographical lexeme-terminus and terms belonging to the mentioned layer also differ in terms of their primordial structure: a) primitive geographical

lexeme-terms: *mountain, peak, rock, rock, ridge, ridge, hill, surface, salt, nose, armpit, shore, hill, forest, strait, cloud, etc*; b) artificial geographical lexeme-terms: *spread, hill, swamp, peninsula, rain, etc*.

The geographical lexeme-terms and terms belonging to the mentioned layer also differ in terms of their primordial structure: hills, forests, straits, clouds, etc.; b) *artificial geographical lexeme-terms: spread, hill, swamp, peninsula, rain, etc*.

Sources also state that the roots of the terms used in the Uzbek system of geographical terms today are the Uzbek language and the common Turkic words. In the work "Devonu lug'ot-it-turk"¹⁸ there are words related to the geographical place, topography, such as *rock, sand, kavir, muynak, tepa, mountain, kol, ort, tuz, soy*. Boburnoma¹⁹ also contains a number of geographical units that are actively used in the history of the Uzbek language: *korik, uchma, buri, enish, dobon, domana, kulla, kamar, kohpova, jar, dasht, vaylak, tuz, shah* (rock), *tangi, kotal*, hand, beak, tiny mountain, etc.

Words expressing the concepts of geographical location and land relief mentioned in historical sources, with some minor changes, are actively involved in the system of geographical terms of the Uzbek language today. As noted by linguist T. Jumaev: "In the old Uzbek language, the phonetic exchange used in the forms /y/: /dh/: /z/: /d/ has been preserved in the modern Uzbek language. It is also found in our modern language with some qualitative changes of the Old Turkic language (literary language of the Karakhanid period) of the X-XII centuries, which is a *dh*-used language²⁰". In this study, the scientist can also observe the interpretation of linguistic phenomena directly related to geographical concepts and reality, such as *winter (winter), avir (hill), yavlog (grass field), jar, cold*. The results and conclusions of such research serve as an important factor in determining and evaluating the features of the system of Uzbek geographical terms related to the historical and etymological layer.

Geographical terminology of the Uzbek language consists of terms belonging to the following languages: Arabic (*oasis, south, climate*), Persian-Tajik (*whirlpool, gorge, threshold*), Russian (*taiga, day, strip*), French (*career, plateau, relief*), German (*landscape, scale, passat*), English (*iceberg, typhoon, bench*), Latin (*depression, continent, meridian*), Greek (*archipelago, borax, delta*), Italian (*compass, lagoon*), Spanish (*savanna, tornado*), in fin (*tundra*), Dutch (*storm*), Mongolian (*fog, pass*), etc.

The second section of the chapter "Uzbek language geographical terms have their own layer and change of meaning in it" analyzes the lexeme and its semantic features, structure and semantic changes in the semantics of lexemes and terms, which are the basis of the geographical terms of the Uzbek language.

It is known that in the semantic structure of lexemes in the microsystems of each lexical system, the development, narrowing, shifting of meaning under the

¹⁸Kashgari M. "Devoni lug'atit turk". T. III. – Tashkent: Science, 1963. – 466 p.

¹⁹Bobur Z.M. Boburnoma. – Tashkent: Science, 1960. – 513 p.

²⁰Jumaev T. Relictolinguistic aspect of the linguistic structure of the Uzbek language (phonetic, lexical, morphological level): PhD dissertation. abstract. – Karshi, 2021. – P. 22.

influence of various linguistic-non-linguistic factors occurs over a period of time²¹. In the formation of terms and terms, the method of specialization of the meaning of words used in the vernacular in order to clearly express certain concepts in certain disciplines, professions is of paramount importance. In particular, the role of units formed as a result of the specialization of the meaning of common words in the formation of the system of Uzbek language terms representing geographical concepts is separate, including *mountain, hill, hill, peak, slope*. For example, the *mountain* lexeme, which is an active unit of the Uzbek vernacular, has gained a more stable place than the system of geographical terms as a result of the specialization of meaning in the next stage of language development. It is clear from this that a significant semantic change has taken place in the semantic structure of the *mountain* lexeme. In particular, the semantics of the *mountain* lexeme is described in the "Explanatory Dictionary of the Uzbek language" as follows: "MOUNTAIN 1 A part of the earth's surface that is raised individually or in a row relative to the surrounding plain, hill, or other height, usually consisting of various rocky, solid objects"²². The *mountain* lexeme is interpreted as a geographical term: "*Mountains* are places where the Earth's crust rises individually or in series in the form of ridges, ridges. It comes in different heights. Absolute altitudes above 600 m are usually called mountains"²³. From the point of view of the linguistic level of the *mountain* semantics, the integrated semantics in the general and geographical semantics of the *mountain* lexeme are "high", in the general semantic use of the mountain "much higher" and in the terminological semema "more than 600 m") value.

There is also a reciprocal commonality of the term *hill* common unit and top-geographical term. The similar sema "height" in the semantics of two lexemes belonging to separate systems. The basis for their differentiation is the differential sema in the word *hill* "not clearly delimited", in the term *hill* "not more than 200 m". When the unit in the consumer layer acquires a terminological essence, there is a narrowing of its semantic structure as a result of "specialization". Hence, it would be expedient to evaluate the terminological semema as a narrowed and defined derivative of the general semema, as a terminological unit of a particular industry.

The study of the connection between the units of the two systems reveals the spiritual connection and semantic differences, the connection of the use of units to the different systems of semantic specialization, serves to clarify their linguistic essence, to improve their lexicographic interpretations.

The third section of the chapter, "The system of geographical terms and the

²¹See: Kochkartoev I. The meaning of the word and its valence. – Tashkent: Science, 1977. – P. 168; G'iyosov S. Semantic analysis of subjective assessment qualities in Uzbek language // Uzbek language and literature. – Tashkent, 1986. – № 2. – P. 28-33; Tursunov U. et al. Modern Uzbek literary language: Higher education institution, philology fac. textbook for students. – Tashkent: Uzbekistan, 1992. – P. 399; Rahmatullayev Sh., Yunusov R. On the composition of semantics and semantic connections of semantics // Uzbek language and literature. – Tashkent, 1974. – № 1. – P. 51-54, tribe.

²²Annotated dictionary of the Uzbek language. Volume 4. – Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2007. – Volume 4. – P. 163.

²³Gulomov P. An explanatory dictionary of geographical terms and concepts. – Tashkent: Teacher, 1994. – P. 107.

relationship of toponymic lexicon", discusses the relationship of geographical terms and toponymic units of the Uzbek language.

The formation and development of any branch lexicon is closely connected with the general lexicon of a particular language, toponyms, as well as dialectal lexicon. Toponymic terms in the system of geographical terms have a special place in this system, and by studying their place and function in the terminological system, we have the opportunity to objectively shed light on the ideographic structure of geographical terms.

Onomastic, in particular, toponymic use of lexeme-terms, which serve to express geographical concepts and phenomena belonging to the lexical system of the Uzbek language, is very common and is a factor in the formation and stabilization of the system of toponyms. Lexeme-terms related to land relief reflect the lexical-semantic features of famous horses in the structure of onomastic lexicon. In particular, it served as a leading and auxiliary component in the formation of toponyms, oronyms and hydronyms such as *Oktepa, Jarboshi, Yapalakchokki, Dovtepa, Kuygansay, Alataq, Amudarva, Aral Sea*.

In our toponymic lexicon, place names, expressed in geographical terms, make up a significant amount. In many villages, the word on which the city name is based is formed on the basis of a concept related to geographical objects. Hence, geographical location played a key role in the formation of such a toponym. In the structure of toponyms, in particular, geographical lexeme-terms such as *hill, gorge, board, ridge, field, mountain, deep* are used as a component of the place name, as an indicator. In particular, *Avgontaxta, Archamaydon, Askartepa, Barintepa, Bekdara, Bobotag, Bovirgaza, Posbontepa, Oktepa, Magokdara, Kattataxta, Mingchukur*.

Thus, the place and relation of the geographical lexeme-term in the structure of toponyms can be classified as follows: 1. The component place name (*Davkamar, Taliqpa, Arpaqori, Kotantog, Takhtakoracha, etc.*), both parts of which are represented by the geographical lexeme-term. 2. One of the components is the name of the place, represented by a geographical lexeme-term (*Askarchokki, Usmontakhta, Bahrintepa, Bekdara, Etimsay, etc.*). 3. The name of a place represented by the geographical lexeme-term alone (*Kamar, Gaza, Oyik, Dara, Kotal, Chungul, Agba, Bovnak, etc.*).

It can be seen that the system of geographical terms occupies a special place in the system of geographical terms, in the organic connection with onomastic, in particular, toponymic lexicon, toponymic units.

Chapter III of the work is entitled "The problem of homonymy, polysemy and polyfunctionality in the geographical terms of the Uzbek language". The chapter "Homonymy in the geographical terms of the Uzbek language" analyzes the phenomenon of homonymy in the terminology of the industry and its causes, the relationship between polysemy and homonymy.

Some terms refer to the same events that occur and apply in multiple areas. Because events are universal for more than one specific field, the terms that describe them are also distinguished by their universal nature.

The analysis of theoretical works on the research problem shows that the problem of distinguishing polysemy and homonymy in the basic terminological concepts in the 60-80s of the XX century I.Arnold (lexical and grammatical categories in English horses and semantic structure of polysemous horses), A.Akhmanova (lexicographic interpretation of homonyms), Y.Apresyan (semantic field structure), A.Budagov (interval between polysemy and homonymy), M.Zadorozhny (boundaries of polysemy and homonymy), Y.Maslov (classification of homonyms), L.Novikova (differences between polysemy and homonymy).

Linguist V.P.Danilenko notes that in terms of terminology, homonymy can only be described as an inter-system phenomenon²⁴. According to A.A.Reformatsky, a term can belong to different terminosystems of a particular language, and it constitutes interdisciplinary terminological homonymy²⁵.

According to some scholars, the existence of a specific context is a sufficient criterion to establish a boundary between homonymous words. However, this approach, while a reliable criterion for distinguishing different meanings of the same word, does not allow to distinguish homonyms from polysemantic words²⁶.

R.Robins identifies four criteria for distinguishing homonymy and polysemy: formal grammatical differences, etymology, semantic specificity (expressiveness), and conformity²⁷.

Research²⁸ in the field of terminology in Uzbek linguistics also focuses on the issues of synonymy, variability, hyponymy, antonymy, homonymy, polyfunctionality, polysemy in the terminology of the field. Researcher G.Ismailov notes that the semantic formation of terms in the section "Homonymy in transtermins" of the scientific work "Semantic formation of terms in the terminological systems of the Uzbek language" causes homonyms.

Homonymous geographical terms can be divided into the following types in terms of the range of word groups:

- 1) homonymous geographical terms within a word group (*bel, bo'vin, bo'g'oz, delta, depression, relief, pass, map*);
- 2) homonymous geographical terms within different categories (*burun, east, jar, fog, synoptic, tropical, air, o'r*).

²⁴Danilenko V.P. Russian terminology. Experience of linguistic description / V.P. Danilenko. – M.: Nauka, 1977. – 245 p.

²⁵Reformatsky A.A. Term as a member of the lexical system / A.A. Reformed // Problems of Structural Linguistics. – M.: Nauka, 1968. – P. 103-125.

²⁶A Course in Modern English Lexicology / R.Z. Ginzburg, S.S. Khidekel, G.Y. Knyazeva [and others]. – M.: Higher school, 1979. – P. 33-51.

²⁷Robins R.H. Polysemy and the Lexicographer / R.H. Robins // Studies in Lexicography / Ed. by Robert Burchfield. – Oxford, 1987. – P. 52-73.

²⁸Doniyorov R. Some issues of technical terminology of the Uzbek language. – Tashkent: Science, 1977; Yuldoshev I. Uzbek literary terminology: formation, development and regulation: abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2005. – 46 p.; Kuchimov Sh. Scientific and theoretical problems of expression of legal norms in the Uzbek language: abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2004. – 46 p.; Gulomova G. The period of development of Uzbek legal terminology: abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2005. – 25 p.; Axatova M. Woodworking terminology of the Uzbek language: abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2004. – 24 p.; Ismoilov I. Terms of kinship in Turkic languages. – Tashkent, 1966. – 196 p.

Observations show that geographical terms contain not only interdisciplinary homonymy, but also a number of lexemes characterized by the geographical term as a common word.

The chapter "Polysemy in geographical terms of the Uzbek language" deals with the phenomenon of polysemy, its role in the lexical system, the interpretation of issues of ambiguity of geographical terms.

Both terminology and ambiguity are noted in the terminological system. Although the nature of the term requires unambiguousness, it is also observed that they have more than one meaning. In particular, the acquisition of *accentuation* in linguistics 1. the separation of certain parts of a word or sentence by stress; 2. language stress system; 3. is used in the text to express the meanings of emphasis.

In linguistics, views on the unambiguousness of terms are predominant. This can be understood in two senses: the term has only one meaning; The term is used in a sense in a particular field²⁹.

Polysemy, polysemy, or polysemy means that the origin of a word or term has more than two meanings that are historically conditioned or interrelated in meaning. According to S.V. Grinev, cases referred to by several concepts by one lexical unit can be qualified as polysemy or homonymy³⁰.

When referring to polysemantics, R.Z. Ginzburg noted that the problem of interconnectedness and interdependence of different meanings within the semantic structure of a single word (or term) is first addressed, rather than individual meanings³¹. The author proposes to consider the phenomenon of polysemy from a synchronous and diachronic point of view.

Polysemic terms are terms that refer only to one area of knowledge. For example, in legal terminology, the word *fee* means *land ownership, entrance fee, cash payment*. Terms that do not have similar meanings and belong to different disciplines are defined as homonymous terms. For example, the word *charge* in the technical text is *power, load*; in legal texts, it means *duty, demand, bail, imprisonment*³².

In this regard, S. N. Chistyukhina coined the term "intersectoral polysemant". Polysemantic terms have more than one semantics, which are used in the same field as these semantics. It is characterized by the strength of the semantic chains between the sememes. However, some semantics of some polysemantic common lexemes have terminological significance. Such units can be called lexeme-terms. Derivative semantics of polysemantic terms, terminological meanings of polysemantic common lexemes are formed on metaphorical, functional basis³³.

²⁹Valiev T. Structural-semantic features and lexicographic interpretation of Uzbek road-building terms: (PhD) dissertation. abstract. – Samarkand, 2018. – 52 p.

³⁰Grinev S.V. Introduction to terminology / S.V. Grinev. – Moscow: Moscow Lyceum, 1993. – 309 p.

³¹A Course in Modern English Lexicology / P.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева [и др.]. – М.: Высшая школа, 1979. – С. 33-51.

³²Lukashevich D.F., Kruchina K.A. Interdisciplinary polysemy in the translation of legal and technical texts // <https://elib.bsu.by/handle/123456789/110360>

³³Valiev T. The issue of "Interpretation of the meanings of road construction terms" in the Uzbek national dictionary // Scientific Bulletin. 2017, No. 4 (104). – P. 76-81.

D.S. Lote was one of the first terminologists to state that "the term should not be polysemantic"³⁴. O.S. Akhmanova lists a number of terms with two, four and even five different meanings³⁵. Researcher T.V. Shetle argues that banking terminology does not meet the unambiguous requirement³⁶.

Geographical terms of the Uzbek language according to the amount of meaning: unambiguous geographical terms (*adir, iysberg, dovul, voha, gaza, delta, dara, rain, slope, climatic, zonal, climatization, mapping*); divided into a group of polysemous geographical terms (*bel, isotherm, massive, region, latitude, belt, po'st, land, atlas*).

There is also a phenomenon of ambiguity in geographical terms, and in an explanatory dictionary these terms are given both through explicit expression and within general meanings. The term given by a definite expression is *geogr.* The second type can be found and understood through geographical knowledge. The phenomenon of polysemy is the result of the development of science and the lack of terminological base.

It should be distinguished from the polysemantic nature of the terms that one of the meanings of the common lexemes of a polysemantic nature is terminological.

The section "Polyfunctionality in geographical terms of the Uzbek language" reflects the polyfunctionality of terms, the analysis of its specific linguistic features.

The phenomenon of polyfunctionality is also observed in industry terms. Polyfunctional terms are ambiguous terms that have lost their polysemantic properties but have not reached the level of homonymy, and are used in different fields with separate meanings. For example: morphology 1 (biol.), Morphology 2 (tilsh.)³⁷.

Polyfunctional terms serve to describe the essence of a species as a sex that differs to some extent in different areas. A.N. Tatarinova distinguishes the following group of intersystem terms: 1) polyfunctional words – terms denoting concepts connected with each other by figurative associations; 2) intersystem (intersystem) homonyms - words denoting concepts that have lost feedback. Depending on the intersectoral level, they are grouped as follows: 1) polyfunctional words that express different but interrelated, terms used in different terminosystems with the same meaning; 2) intersectoral homonyms representing disconnectedness³⁸.

The researches of Y. Tojiev, J. Eltazarov, N. Kadirova, G. Sulaymonova, A. Botirova and others on the issue of polyfunctionality are of special importance

in Uzbek linguistics.³⁹ Researcher G. Sulaymonova uses the functional-semantic meaning formed as a result of the transfer of word meaning, firstly, denotative, and secondly, connotative meaning, in the process of speech. He noted that the same situation is an important linguistic factor confirming the polyfunctionality of words⁴⁰.

From what has been said, it is clear that linguists are not unanimous on the issue of the multifunctionality of language units.

We understand polyfunctional geographical terms as polysemous terms that have a weakened polysemantic character but have not reached the level of homonymy, they are used in different fields with separate meanings.

The polyfunctionality of geographical terms in the Uzbek language should be classified as follows: pure term polyfunctionality and lexeme-term polyfunctionality.

The polyfunctionality of pure terms can include terminological units such as *isobar, isotherms, region, parallel, strip, belt, gradual, polar*. From pure geographical polyfunctional terms, *isobara* is widely used in geography, physics and chemistry, *isotherms* in geography and physics, *parallel* mathematics and geography, *base* geography and economics, *polar* geography and physics.

Examples of the polyfunctionality of lexeme-terms are *swamp, swamp, field, land, ridge, spread, cliff, world, space lexemes*.

While all the meanings in the polyfunctional pure term express different field concepts, the polyfunctional lexeme-term uses the concept of field in one sense, as a general word in another sense.

Chapter IV of the dissertation is entitled "The issue of the transfer of Uzbek geographical terms in the language corpus". The first section of the chapter, "On the problem of the transfer of geographical terms in the world corpus", deals with the analysis of issues related to the automatic processing of lexemes in world corpus linguistics, the analysis of meaning.

Computer programs can mainly analyze language units according to their form, meaning analysis can be achieved in part, but full semantic analysis is difficult to achieve. However, in world corpus linguistics, work is being done to find a solution to this problem: thesaurus, automatic annotation, WordNet, the practice of concept-based word definition can be included in such work.

In the article of E.V. Rakhilina, G.I. Kustova, O.N. Lyashevskaya, T.I. Reznikova, O.Y. Shemanaeva "Tasks and principles of semantic markup of lexicon in NKRYa"⁴¹. While the principles and functions of semantic tagging of lexical units in the Russian National Corpus are described, V.V. Kukanova's article "The Principles

³⁴Lote D.S. Fundamentals of building scientific and technical terminology: theory and methodology / D.S. Lote. – M., 1961.

³⁵Akhmanova O.S. Linguistic Terminology / O.S. Akhmanova. – M.: Moscow University Press, 1977.

³⁶Shetlet T.V. Polysemy and homonymy in terminology (on the example of English-language banking terms) // Humanities. Philology. – No. 3 (11), 2009. – P. 104-111.

³⁷Valiev T. Structural-semantic features and lexicographic interpretation of Uzbek road-building terms: (PhD) dissertation abstract. – Samarkand, 2018. – P. 13.

³⁸Tatarinova A.N. The experience of a systematic study of German chemical terminology: on the material of general and inorganic chemistry: abstract of PhD dissertation. – M., 2005.

³⁹Qodirova N.A. Polyfunctionality in Uzbek affixes: abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2002. – P. 16; Sulaymonova G.A. Polyfunctionality of words in the Uzbek language: abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2010. – P. 8; Eltazarov J.D. Interrelation and migration of word groups in Uzbek language: Abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2008. – 42 p.; Botirova A. Functional-syntactic analysis of the primary and secondary functions of word groups in the Uzbek language: abstract of PhD dissertation. – Karshi, 2018. – P. 56.

⁴⁰Sulaymonova G.A. Polyfunctionality of words in the Uzbek language: Abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 2010.

⁴¹Rakhilina E.V., Kustova G.I., Lyashevskaya O.N., Reznikova T.I., Shemanaeva O.Y. Tasks and principles of semantic markup of vocabulary in the RNC // <http://ruscorpora.ru/shornik2008/10.pdf>

of Semantic Marking of the National Corpus of Kalmyk Language⁴² contains the semantic content of the national corpus of the Kalmyk language.

M.Y.Zagorulko, I.S.Kononenko, E.A.Sidorova analyze the problem of semantic marking of limited vocabulary in the article "System of semantic markup of the text corpus in a limited subject area"⁴³. According to scholars, terminological tagging determines not only the availability and statistics of limited vocabulary in a text, but also the characteristics of the use of common vocabulary common in a particular language. The following principles of definition of terminological units are suggested by the experts listed above:

1) identify the characteristics that correspond to the type of unit and its subgroups in a hierarchical relationship;

2) to extract a piece of text related to the content of the terminological unit.

It is argued that units with a terminological character are semantically separated according to a hierarchical group. This classification is also called taxonomy in corpus linguistics. Therefore, it is expedient to group the units interpreted as a geographical term in the Uzbek dictionary. Each of these groups includes specific units based on a hierarchical relationship. In the linguistic supply database, all of them are assigned a tag indicating the sign of belonging to this group.

An attempt was made to use the semantic search capability of the Russian National Corpus in searching for geographical terms in a search based on semantic symbols in the language corpus⁴⁴. In the semantically marked national corpus of Russian language it is not possible to get full information about the geographical term while standing inside the corpus, the words belonging to the lexical-semantic group of place are highlighted, its commentary can be read from dictionaries via hyperlink. An analysis of the words highlighted in the examples shows that these words refer to the meaning of place in the general case. For example: *country, border, state, region, line, city, region*. These units are common words, and their terminological meaning is not separated by a special sign or label. Geographical features such as sea, lake, and forest, such as *sea, lake, and forest*, represent the meaning of a geographical event, of course, by making special markings on such words, and by looking for them in such a way that they are used in the same way. Due to the lack of such a sign, the terminological meaning of the word about the semantic markup of the Russian National Corpus can be summed up as a special unlabeled (annotated) corpus.

The corpus of Turkic, Altaic, Bashkir, Kazakh, Tatar, Crimean Tatar, Tuva, Turkish, Uzbek, Khakas, Shor, and Yakut languages is searchable only on the basis of morphological features, which are not semantically annotated.

The HANKO corpus in Russian is also based on morphological and syntactic markings. The multilingual corpus available on the ARANEUM platform has a sophisticated search engine, but no semantic search.

⁴²Kukanova V.V. The principles of semantic markup of the national corpus of the Kalmyk language // http://kalmcorp.ru/sites/default/files/kukanova_25.pdf

⁴³Zagorulko M.Y., Kononenko I.S., Sidorova E.A. The system of semantic markup of the text corpus in a limited subject area // <http://www.dialog-21.ru/media/1372/94.pdf> <https://ruscorp.ru/new/reqsem.html>

⁴⁴ <https://ruscorp.ru/new/reqsem.html>

The second section of the chapter, entitled "The issue of assigning geographical terms in the national corpus of the Uzbek language" discusses lexicographic products and their use as a database in the language corpus, semantic tagging of Uzbek language units⁴⁵.

Geographical terminology of the Uzbek language and the results and conclusions of related research, dictionaries of the field should be used in the semantic tagging of geographical terms of the Uzbek language. These sources serve as lexicographical support in filling the list of geographical terms of the national corpus of the Uzbek language.

Terms such as *animal geography, cultural geography, industrial geography, natural resources geography, urban geography, communication geography, service geography, transport geography, labor geography* in the "Short Russian-Uzbek dictionary of terms and concepts from geography"⁴⁶, are not defined in the Uzbek language. Therefore, it is necessary to include in the database words/combinations that are included in the dictionary and are not included in the explanatory dictionary of the Uzbek language, to label them as a geographical term. The larger the database, the more unit search results in the national corpus.

In the database, geographical units – toponyms are separated by a separate symbol, ie a toponym tag. Material from toponymic dictionaries can be entered into the database in the following form (Appendices 1-2):

There is a great need to prepare a semantic database of Uzbek language, which provides information about the semantic meaning of the word in the Uzbek language corpus. However, the fact that the semantic database of Uzbek language units consists of several blocks requires separate research on each semantic field and different semantic features of the word. Accordingly, the main task in our work is to develop a theoretical basis for the transfer of geographical terms of the Uzbek language in the national corpus of the Uzbek language and to cover the creation of a database of geographical terms.

Dissertations and monographs⁴⁷ devoted to the study of sectoral lexicon and corpus linguistics also serve as a theoretical source in the development of the linguistic basis of semantic tagging (annotation).

⁴⁵Gulomov P. An explanatory dictionary of geographical terms and concepts. – Tashkent: Teacher, 1994; Nafasov T. Annotated dictionary of toponyms of Uzbekistan. – Tashkent: Teacher, 1988. – 288 p.; Nafasov T. Ethnolinguistic analysis of toponymy of Southern Uzbekistan. – Tashkent, 1985; Qoraev S.Q. et al. Glossary of geographical terms and concepts. – Tashkent: Teacher, 1979. – 156 p.; Murzaev E. Dictionary of folk geographical terms. – M.:Mysl, 1959. – 633 p.; Mirorziq is the son of Mirabdulla. Glossary of Geographical Terms. – Tashkent: Fan, 1992. – 56 p.; Do'simov Z., Egamov X. A concise glossary of place names. – Tashkent: Teacher, 1977. – 176 p.; Nafasov T., Nafasova V. Annotated dictionary of toponyms of the Uzbek language (For high school, college and high school students). – Tashkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 88 p.; Gulomov P.N. A short Russian-Uzbek dictionary of terms and concepts from geography. – Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2013. – 80 p.

⁴⁶Gulomov P.N. A short Russian-Uzbek dictionary of terms and concepts from geography. – Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2013. – 80 p.

⁴⁷Ibragimov S. Professional vocabulary of the Uzbek language: abstract of PhD dissertation. – Tashkent, 1961; Khamroeva Sh. Linguistic foundations of the creation of the Uzbek language author corpus: abstract of PhD dissertation. – Karshi, 2018; Akhmedova D. Linguistic foundations and models of lexical-semantic tagging of Uzbek units for Uzbek language corps: PhD dissertation. – Bukhara, 2020; Eshmominov A. Synonyms of the National Corpus of the Uzbek Language: abstract of PhD dissertation. – Karshi, 2019; Begmatova G. Creating a base of idioms in the Uzbek National Corpus: abstract of PhD dissertation. – Termez, 2021; Akhmedova D. Linguistic foundations and models of lexical-semantic tagging of Uzbek units for Uzbek language corps: abstract of PhD dissertation. – Bukhara, 2020.

“Semantic markup is a set of comments, a special sign, indicating that a word or combination in the language corpus belongs to a certain semantic category. The semantic tags of the corpus include the specifics of the meaning of the word (s), the formation of a set of explanations related to the homonymy, synonymy of the word, categorization of the word, its thematic group, LSG, semantic field, derivation characteristics, noun meaning⁴⁸.”

Based on her observations, D.Akhmedova identifies comments / tags from 46 LMGs that have constant and operator / classifier status.

Below we list the list of constants and operator tags required to tag words with a geographic semantic (Appendix 3):

Based on our study of the theoretical source and the characteristics of the linguistic corpus, we consider it necessary to develop the following information system for the semantic analysis of geographical terms:

1. List of geographical terms – dictionary.
2. Database of geographical terms.
3. The system of semantic tags of geographical terms.

The semantic tagging of terms does not require “linguistic models of semantic markup” or “filter to distinguish between ambiguity and homonymy”, as each term is interpreted on the basis of a single meaning.

It is well known that the semantic separation of terms according to a hierarchical group is also referred to as taxonomy in corpus linguistics. Accordingly, it is expedient to group the units into groups based on the ideographic structure of the system of geographical terms.

As an example, *the surrounding* lexeme-term tag can be shown as follows. Environment is ambiguous: its first meaning represents terminological content. Although no specific lexicographic pometa is set, this word can be entered into a database of geographical terms (GTB). If, as in the word environment, a single meaning of a polysemous word acquires a terminological feature, it is marked with a sign indicating that it is a geographical term in many GTBs, even if it is not in the glossary. Hence, all the interpretations, etymology of this word are entered into the database; geogr before the first meaning. is displayed. The database will look like this (Appendix 4).

Sometimes one of the homonymous words represents the specific meaning of a geographical term. In this case, the same lexeme is entered into the GTB and the Roman numeral is also marked.

The information entered into the database consists of the following parameters: Word. Note(s). A sign that it is a geographical term. Semantic tag. Etymology. Belonging of the term to a category.

The system of semantic tags of the database was developed on the basis of the analysis of semantic groups of geographical terms. The taxonomy of geographical tags in Uzbek language can be given as follows (Appendix 5). The annotation with these proposed tags will look like this (Appendix 6):

⁴⁸Akhmedova D. Linguistic foundations and models of lexical-semantic tagging of Uzbek units for Uzbek language corps: abstract of PhD dissertation. – Bukhara, 2020. – P. 87.

A database of geographical terms “Geographical terms” will be created for the national corpus, and semantic tags will be attached to them. Based on these parameters, the search symbols for the national corpus semantic search engine are determined.

The section “Marking of geographical terms in the educational corpus of the Uzbek language” describes the goals and objectives of the reflection of geographical terms of the Uzbek language in the educational corpus of the Uzbek language, analysis and interpretation of the marking process.

Although the types of corpus in Uzbek computer linguistics have not been widely studied, monographic studies on some of the linguistic corpus have already appeared. For example, theoretical and practical issues⁴⁹ of the national corpus of Uzbek language, linguistic bases of creation of the author’s corpus of Uzbek language⁵⁰, linguistic bases and support of Uzbek educational corpus⁵¹, program and linguistic bases of development of Uzbek-English parallel corpus⁵². The development of linguistic support for the Uzbek language corpus is also attracting the attention of experts. Among these researches the dissertation of O.Khaliyrov on a subject “Linguistic bases of formation of educational corpus of the Uzbek language” is important⁵³. The researcher describes the educational corpus as follows: “Educational corpus is a language corpus with linguodidactical features, the materials of which are focused on language teaching. The Uzbek language educational corpus is an Uzbek-language corpus designed to teach Uzbek language possibilities, containing electronic texts of linguodidactic nature, and operating in the form of a special site. It is a large set of mantles, a simple / complex search system, and a unique language corpus with search functions from a specific unit of text and Uzbek language dictionaries⁵⁴”. It is clear from this definition that such a corpus differs from the national corpus of language in its linguodidactic nature. Its search engine also includes Uzbek language textbooks.

The educational corpus differs from other corpus by its interface, texts, and lexicographic products. As O.Khaliyrov noted, the main purpose of the educational corpus is to present the language material in accordance with the age and worldview of the student. Currently, a team of specialists from the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature is working on a practical project “Creating an educational corpus of the Uzbek language”. As a result of the project, the “Educational Corpus of the Uzbek language” was launched on a special site⁵⁵. This building consists of two blocks:

⁴⁹Mengliev B., Xamroeva Sh., Babajanov S. National corpus of Uzbek language. “Ma’rifat” newspaper, April 26, 2018. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/1241.htm>

⁵⁰Xamroeva Sh. Linguistic bases of creation of the Uzbek language author’s corpus: PhD dissertation – Karshi, 2018. – 168 p.

⁵¹Xaliyrov O. Linguistic bases of formation of Uzbek language educational corpus: (PhD) dissertation. – Termez, 2021. – 147 p. – P. 13.

⁵²Xamroeva Sh. Linguistic bases of creation of the Uzbek language author’s corpus: PhD dissertation. – Karshi, 2018. – 168 p.

⁵³Eshmo’minov A.A. Synonym database of the Uzbek National Corpus: (PhD) dissertation. – Karshi, 2019. – 140 p.; Begmatova G. Creating a database of idioms in the Uzbek national corpus: PhD dissertation. – Termez, 2021. – 142 p.

⁵⁴Xaliyrov O. Linguistic bases of formation of Uzbek language educational corpus: (PhD) dissertation. – Termez, 2021. – 147 p. – P. 13.

⁵⁵<http://uzschoolcorpara.uz/>

1. Uzbek word search engine (concordance).
2. Electronic library of Uzbek language dictionaries.

Both blocks can be used as body material. Searches are interconnected. However, there is no semantic search capability in this corpus (a problem that has not been fully resolved in world corpus linguistics). To perform semantic search in such corporations, language units require a semantically annotated database or semantic annotation program.

The Uzbek language educational corpus is formed on the basis of the Uzbek *dictionary* of geographical terms, children's encyclopedia, National encyclopedia, glossary of Uzbek toponyms, dictionary of geographical terms, Russian-Uzbek dictionary of geographical terms and other sources⁵⁶. The database attached to the work is selected from the above sources: The words in the OTIL are based, which include words that do not exist, that occur in other sources.

The *lexicographic support* of the database of geographical terms of the Uzbek language educational corpus will be the basis for entering data into the database. The Uzbek language educational corpus forms a set of rules for interpreting words in the database of *linguistic support* of the database of geographical terms.

CONCLUSION

1. The lexical macrosystem of a language consists of *a microsystem of general lexical units and a microsystem of terminological units* with a multi-level structure based on a hierarchical relationship. Each microsystem combines internal systems built on semantic commonalities and differences. For a system of general lexical units "word (lexeme)", for a system of terminological units "term" is the basic, organizing, classifying, defining unit. *Macrosystems and microsystems, subsystems, and groups* are mutually partonymic. In particular, *the system of general lexical units* is derived from the microsystem of *neutral units, dialectisms, limited units* in the first stage; *the microsystem of terminological units* consists of *a microsystem of professionalism and scientific terms*.

2. The system of geographical terms of the Uzbek language is a 4-branch, 5-stage microsystem, the core of which is the geographical crust (geosphere), the center is the lithosphere, hydrosphere, biosphere, atmosphere, and the first circle is rocks, relief, air masses, precipitation, microorganisms, plants, animals, terms such as water. The terms of the center include hundreds of related terms in the system of geographical terms.

3. Uzbek language microsystem of professionalism 1. From the system of traditional economic terms and 2. From the system of traditional terms of folk

applied art; and the microsystem of scientific terms is 1. The system of scientific and technical terms; 2. System of industrial terms; 3. Consists of a system of industry and economic terms. Each subsystem is divided into a separate group of terms.

4. The lexical laws of language are fully reflected in its terminological system. In the terminological system, both own and assimilated layers are distinguished. If the geographical terms of the Uzbek language have passed from the general lexical level of the Turkic and Uzbek languages to the status of sectoral units, as a result of specialization of common meanings there are units with terminological meanings, Arabic, Persian, Latin, Greek, Russian, English, French, German terms belonging to languages.

5. Some *lexical units* are used in field terminology, as well as in the vernacular. It is expedient to divide them into three types: *lexeme*, *lexeme-term*, *term*. The *lexeme* should not be used as *a term*, and the *lexeme-term* should be described as a linguistic unit used in both the general and terminological layers, the term being used only to express the concept of the field.

6. A polyfunctional term if a single term has more than one meaning representing different field concepts; a polysemantic term if a single term has meanings that represent more than one concept within a field; the forms are the same, and the individual terms that represent the concepts of different fields are homonymous terms. A term is a polyfunctional *lexeme-term* if its semantic structure contains both general and terminological meanings.

7. In the process of transition of the general lexical unit to the expression of the concept of sphere, specialization takes place in its meaning and acquires the status of a *lexeme-term*. In Uzbek geographical terminology, toponyms, hydronyms, oronyms, which consist mainly of geographical area and lexical units representing reality and phenomenon, play an important role.

8. Although the views on the monofunctionality of terms are predominant in linguistics, they also include the phenomena of homonymy, polysemy and polyfunctionality, synonymy. According to the relationship between the meanings of geographical terms are divided into polysemantic, polyfunctional, synonymous and homonymous terms. Geographical polyfunctional terms are ambiguous terms that have diminished polysemantic properties but have not reached the level of homonymy.

9. Semantic tagging of terminological units determines the presence of limited vocabulary in the text, its statistics, the nature of the use of common lexicon in a particular language. In doing so, (1) determine the type of unit and the characteristics that correspond to its subgroups in a hierarchical relationship; (2) the principles of extracting a piece of text related to the content of a particular terminological unit are proposed. Units with terminological properties are semantically separated according to a hierarchical group.

10. Language corporations consist mainly of an array of texts and are created to search for the appropriate language unit in a particular language. Corporations are divided into annotated / non-annotated corporations, depending on the

⁵⁶Annotated dictionary of the Uzbek language. V volume. – Tashkent: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2006-2008. Volumes 1-5; Gulomov P. An explanatory dictionary of geographical terms and concepts. – Tashkent: Teacher, 1994. – B. 91; Nafasov T. Annotated dictionary of toponyms of Uzbekistan. – Tashkent: Teacher, 1988. – 288 p.; Qoraev S.Q. et al. Glossary of geographical terms and concepts. – Tashkent: Teacher, 1979. – 156 p.; Murzaev F. Dictionary of folk geographical terms. – M.: Mysl, 1959. – 633 p.; Mirortiq is the son of Mirabdulla. Glossary of Geographical Terms. – Tashkent: Fan, 1992. – 56 p.; Gulomov P.N. A short Russian-Uzbek dictionary of terms and concepts from geography. – Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2013. – 80 p.; Do'simov Z., Egamov X. A concise glossary of place names. – Tashkent: Teacher, 1977. – 176 p.; Oxunov N. Interpretation of place names. – Tashkent: Uzbekistan, 1994. – 88 p.

attachment of an additional comment to their units. Annotated corporations differ from each other in the ability to search. While some corporations have only a simple form of search – word and lexeme search, some corpus differs in that it is possible to perform a search based on lemma, lexical, morphological, syntactic, and semantic characters.

11. Lemmas / lexemes must be semantically tagged in order to perform a semantic parameter-based search in the language corpus. It is advisable to create a database of units with detailed semantic information for automatic processing of Uzbek language units. If polysemous term meanings have a terminological character, each meaning must be tapped separately. Homonymous units with very low frequency of use should be separated by semantic tags in language corpora.

12. Creating a terminological semantic database requires a dictionary, semantic commentary, and semantic tags. The information entered into the database consists of parameters such as word, description, geographical term, semantic tag, etymology, belonging to a category.

**РАЗОВЫЙ НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**
КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ИСЛОМОВ ИКРОМ ХУШБОКОВИЧ

**ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА:
ЕГО СИСТЕМА, ГЕНЕЗИС, СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И
ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ
ДОКТОРСКОЙ ДИССЕРТАЦИИ (DSc) ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Карши – 2021

Тема диссертации на соискание ученой степени доктора наук (DSc) зарегистрирована за номером B2021.4.DSc/Fil341 в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Каршинском государственном университете. Автореферат диссертации доступен на трёх языках (на узбекском, английском, русском (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета Каршинского государственного университета (www.qarshidu.uz) и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» (www.ziyo.net).

Научный консультант: Меғлиси Бахтиёр Ражабович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: Джумаев Турсунали
доктор филологических наук, доцент

Хусанов Нишонбой Абдусатторович
доктор филологических наук, профессор

Кучимов Шухрат Норқизиллович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: Самаркандский государственный университет

Защита докторской диссертации PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 состоится на разовом заседании Ученого Совета Каршинского государственного университета в 2021 году «15» XII 2021 года (адрес: 180103, г. Карши, ул. Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; электронная почта: qarshidu@mail.uz). Каршинский государственный университет, факультет Педагогика, кабинет 301.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (зарегистрирован под номером 73). (Адрес: 180103, город Карши, улица Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz).

Автореферат докторской диссертации раздан: «03» XII 2021 года
(Объявление «15» цифрового реестра в «03» XII 2021 года).

Н.Н. Шадманов
председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней,
д.филол.н., профессор

Г.Н. Тажиева
участный секретарь Научного совета
по присуждению ученых степеней,
д.ф.филол.н.

Х. Жаббаров
председатель Научного семинара при
научном совете по присуждению
ученых степеней, д. филол.н.,
профессор и.о.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации (DSc))

Целью исследования является систематическое исследование географических терминологий узбекского языка, разбор генетических, семантических особенностей и идеографическую структуру, разработка научных оснований создания лингвистической базы географических терминов для национального корпуса и образовательного корпуса узбекского языка.

Объект исследования лексика узбекского языка и термины сферы природной (естественной) географии, толковый словарь узбекского языка, географические произведения, природно-географические карты, географические термины в энциклопедических и топонимических словарях.

Научная новизна исследования:

установлено, что значение узбекских географических терминов, принадлежащих к исконной лексике, сформировалось в результате специализации общего смысла в выражении концепта поля, наличия слов омонимов, как *буйин*, *қир*, *довон*, *бурун*, многозначных слов, как *атроф*, *баландлик*, *тоғ*, *макон*, *массив*, полифункциональных терминов, как *кенглик*, *параллель*, *текислик*, *изобара*, *минтақа* в системе географических терминов;

выявлено, что лексика узбекского языка состоит из микросистем общелексистических единиц, таких как *нейтральные единицы*, *диалектизмы*, *ограниченные единицы*, а также терминологических единиц, таких как *профессионализмы* и *научные термины*, система научных терминов состоит из микросистем, таких как *научно-технические термины*, *промышленные термины*, *отраслевые* и *хозяйственные термины*;

в соответствии с системными отношениями терминов географии узбекского языка доказано, что географическая терминосистема представляет собой два вида микросистемы, состоящие из разделов апеллятивной лексико-географической терминологии (*баландлик*, *текислик*, *пастлик*) и заимствованной лексико-географической терминологией (*литосфера*, *гидросфера*, *биосфера*, *атмосфера*);

доказано, что выражение единой реальности универсального и терминологического единства обеспечивает семантическую общность между универсальным и терминологическим значением, их универсальное и отраслевое применение являются взаимоисключающими;

в целях обеспечения результата семантического поиска в национально-образовательном корпусе узбекского языка семантический тег и состав научно-технической базы данных определяются на основе терминологического семантического анализатора.

Внедренность результатов исследования. На основе научных результатов по системе географических терминов, анализа семантических и генетических особенностей узбекского языка, лексикографической интерпретации:

лексико-грамматические особенности географических терминов узбекского языка, заключение об образовании отраслевого значения в результате специализации по значению использованы в учебнике «Современный узбекский язык», рекомендованным Министерством высшего и среднего специального

образования (Справка ТашГУУЯЛ от 14 сентября 2021 года №02-1532). В результате формирование общеупотребляемых единиц в 13-параграфе, озаглавленном «Лексемизация производных слов», использование лексики узбекского языка в 18-параграфе, озаглавленном «Классификация узбекской лексики», позволило научно описать ограниченные единицы;

в проекте “Development of the interdisciplinary master program on Computational Linguistics at Central Asian Universities” (CLASS) в рамках международного проекта Erasmus+ использованы выводы и рекомендации по представлению географических терминов в языковых корпусах, учебных корпусах, созданию баз данных, выбору ресурсов, их размещению операторам, семантическому тегированию отраслевых единиц, разметке, разработке баз данных (Справка ТашГУУЯЛ от 11 ноября 2021 года №04/1-2171). В результате появилась возможность составить силлабусы в рамках проекта, написать учебник, а также разработать и обогатить материалы проекта;

анализ и результаты диссертации в рамках терминосистемы узбекского языка, географических терминов и взаимосвязи топонимических единиц, теоретически основаны на развитие области терминологии на уровне страны, практическая помощь были отмечена Департаментом духовности и развития государственного языка КМ УзР (справка Департамента от 19 октября 2021 года № 30-11-25). В результате в определенной степени послужило развитию области терминологии, наименованию географических объектов в масштабах страны;

семантическое развитие узбекской географической терминологии и ее связь с терминологией смежных областей, анализ и выводы по семантической маркировке географических терминов в рамках Государственной научно-технической программы на 2020-2021 годы, использованной в инновационном проекте № I-OT-2019-42 «Создание электронных поэтических словарей узбекского и английского языков» (Справка ТашГУУЯЛ от 11 ноября 2021 года №04/1-2170). В результате усовершенствование лексикографических описаний многозначных синонимичных родственных терминов внесло свой вклад в интерпретацию семантических признаков.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения, списка использованной литературы. Общий объем работы составляет 216 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ LIST OF PUBLISHED WORKS СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Исломов И.Х. Ўзбек тилининг географик терминлари тизими. Монография. – Тошкент: Маҳалла ва оила, 2021. – 194 б.
2. Исломов И.Х. Ўзбек тилида ер сатхи кўринишларини ифодаловчи атов бирликлари тизими. Монография. ISBN:978-620-0-61758-3. GlobeEdit, 2020. – 116 б.
3. Исломов И.Х. Ўзбек тили ер сатхи кўринишларини ифодаловчи атов бирликлари ва географик терминлар муносабати // “Тафаккур зиёси” илмий-услубий журнал. Жиззах. 2020. 3-сон. – Б. 91-93 (10.00.00 № 29).
4. Isломov I. Semantic structure of units expressing geographical concepts // Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) <https://www.tarj.in>. 2021. april. – P. 611-615.
5. Исломов И.Х. Ўзбек тили географик терминлари тизимида омонимия ходисаси // ҚарДУ хабарлари. – Қарши, 2021. 6-сон. – Б. 162-167 (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2021 йил 31 мартдаги 295/6-сон қарори).
6. Исломов И.Х. Ўзбек тили географик терминларининг полисемантиклиги хусусида // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2021. – №1/5/1. – Б. 246-249. (10.00.00 № 15).
7. Isломov I.X. O'zbek terminosistemasi va unda geografik terminlar mikrosistemasi o'rni // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2021. 10-сон. – Б. 36-38 (10.00.00. №9).
8. Исломов И.Х. Ўзбек тилининг миллий корпусида географик терминларни бериш масаласи // “Суз санъати” халқаро журнали. – Тошкент, 2021. 4-жилд, 4-сон. – Б. 16-21 (10.00.00; №31).
9. Исломов И.Х. Ўз қатлам географик терминлари семантикасида маъно ўзгариши // ЎЗА “Пm-fan” бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2021. Октябрь. – Б. 169-178 (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2019 йил 28 февралдаги 262/9.2-сон қарори).
10. Исломов И.Х. Ўзбек тили таълимий корпусида географик терминларни акс эттириш масаласига доир // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2021. № 1/6. – Б. 230-232. (10.00.00 № 15).
11. Исломов И.Х. Жаҳон корпусларида географик терминларнинг берилиши муаммосига доир // ЎЗА “Пm-fan” бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2021. Ноябрь. – Б. 197-206 (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2019 йил 28 мартдаги 263/7.1-сон ва 263/7.4-сон қарорлари).
12. Исломов И. Географик терминлар ва умумистеъмол лексемаларнинг ўзаро семантик муносабати хусусида // “Ўзбекистонда география фанининг долзарб масалалари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Термиз, 2020 йил 11 ноябрь. – Б. 62-64.
13. Isломov I.X. Milliy til korpusida o'zbek tili geografik terminlarini joylashtirish masalasi // “O'zbek milliy va ta'limiy korpuslarini yaratishning

nazariy va amaliy masalalari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2021-yil 7-may. Vol. 1. № 01 (2021). – B. 90-93.

14. Исломов И. Ўзбек тили лексикасининг тизимий таркиби ва терминлар тизими хусусида // “Туркий филологиянинг долзарб масалалари, назария ва инновацион таълим технологиялари” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Нукус, 2021. 18 октябрь. – Б. 122-127.

15. Isломov I.X. Biosferik terminosistemaning ideografik strukturasi // “O‘zbek amaliy tilshunosligi va lingvodidaktikasi masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent, 2021-yil 20-oktabr. – B. 218-224.

II бўлим (II part; II часть)

1. Она тили. Қомус. Муаллифлар жамоаси (Мактаб ўқувчилари учун). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. – 520 б.

2. Исломов И.Х. Некоторые семантические и грамматические особенности географических терминов узбекского языка // Вестник науки и образования. Российский импакт-фактор: 3,58. Научно-методический журнал. 2020.24.06. – С. 45-48.

3. Isломov I. Leksemalar tizimiy tadqiqi – innovatsion lug‘atlarning asosiy omili // “Nutq madaniyati va o‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Andijon, 2020-yil 4-may. B. 88-91.

4. Isломov I. Maktab ona tili ta’limida lug‘at bilan ishlash // “O‘zbek tilini dunyo miqyosida keng targ‘ib qilish bo‘yicha hamkorlik istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2020-yil 19-oktabr. – B. 498-501.

5. Isломov I. O‘zbek tili geografik terminlari va toponimik leksika munosabati // “O‘zbek tili: kecha va buguni” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2021. 27-oktabr. – B. 70-73.

6. Isломov I.X. Geografik terminlar va o‘zbek tilining ta’limiy korpusi masalasi // “O‘zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2021. 18-oktabr. – B. 38-41.

7. Исломов И.Х. Ўзбек тили географик терминларининг ўз қатлами ва унда маъно ўзгариши // “Назарий, амалий тилшунослик ва тил ўқитиш методикаси” мавзусидаги Республика онлайн илмий анжумани материаллари. – Термиз, 2021-йил 4-ноябрь. – Б. 47-51.

ИЛОВАЛАР

1-илова

№	Сўз	Махсус помета	Семантик гуруҳ	Семантик тўда	Изоҳ
1	Алан қалъа	топоним	Жой номи	қургон	<i>Қозоғистон ССР, Мангишлоқ ярим оролида. Топоним ҳозирги осетин халқининг аجدодлари бўлган алан қабиласининг номи билан боғлиқ... Алан сўзи билан боғлиқ топонимлар Бухоро, Хоразм областларида, шунингдек, Туркменистон ССРнинг Тошовуз областида ҳам учрайди. Авмо ушбу топонимларнинг ҳаммасини алан этноними билан боғлиқ, деб бўлмайди. Чунки М.Кошғарийнинг ёзишича, қадимги туркий тилларда алан сўзи бўлган ва у яланг, текис маъноларини берган.</i>
2	Мурунгов	топоним	Жой номи	Тоғ	<i>Бухоро областида. Мурун ёки Бурун сўзи географик термин бўлиб, деярли барча туркий тилларда учрайди. Бу тумшук ёки тоғнинг туртиб чиққан жойидир. Русча Нос, туркча Мурун, Бурун, монголча хошу, чуқотча екаак ва бошқа тилларда ҳам бурун маъносига қўлланади. Мурунгов “тоғ тизмасининг буртиб чиққан бўлаги”дир.</i>

2-илова

№	Сўз	Махсус помета	Семантик гуруҳ	Семантик тўда	Изоҳ
1	Авшар	ойконим	Жой номи	қишлоқ	<i>Хоразм вилоятининг Ҳазорасп ва Бобот районларидаги қишлоқлар номи. М.Кошғарийнинг “Девону луғотит турк” асариди бу сўз авшар шаклида учрайди ва у ўғуз қабилаларидан бирининг номи сифатида тилга олинди.</i>
2	Бойтақўприк	ойконим	Жой номи	маҳалла	<i>Қўқон шаҳридаги маҳалла. Асли Бойбутақўприк бўлган. Қўприкнинг қурдирган Бойбута исми шахс номи билан аталган.</i>
3	Дашт	ойконим	Жой номи	Маҳалла/қишлоқ	<i>Экин экилмай ётган, сувсиз, тош-шағалли ер, дала. Шундай жойларда ташкил топган аҳоли турар жойларидан баъзиларининг номланишига ушбу сўз асос бўлиб хизмат қилган. Даштқишлоқ, Даштмаҳалла, Даштқургонча, Даштак...</i>

3-илова

№	Константа тег	Оператор/классификатор тег
1	Табиий географик объект, жой ифодаловчи сўз	Табиатнинг табиий объектлари номи.
2	Иуналиш, томон, урин ифодаловчи сўз	Уй-жой, урин тушунчаси билан боғлиқ сўз Тураржой, қурилш ва бинокорликка оид сўз Кишилар томонидан яратилган (сунъий) макон ва жой номи
3	Табиий нарса, предмет номи	Ер ости бойликлари, маъдан номи

4-илова

№	Сўз	Географик помета	Этимология	Семантик тег	изох-1	изох-2	изох-3
	атроф	геогр. изох 1		Урин/жой	1 Теварақдаги фазо, жой, ер; ҳамма тараф.	2 Теварақдаги яқин жой, яқин орадаги ерлар.	3 Бирор нарсанинг гир айланаси, теварағи ёки чети, зихи

5-илова

1. Туркумни ифодалашига кўра термин турлари: от термин (а), сифат термин (б), феъл термин (с).
2. Мазмунига кўра термин лугавий маъновий гуруҳлар:
1. От терминлар:
1) урин/жой: <i>меридиан</i>
2) нарса: <i>атлас, бора, шамол</i> ;
3) табиат ҳодисаси: <i>булдуруқ, қор, ёмғир, сел, дўл</i> ;
4) жой/рельеф қисми: <i>бурун, қўлтиқ, бел, ён-бағир</i> ;
5) рельеф сатҳи: <i>баландлик/ пастлик/ текислик</i> ;
6) масофа ўлчови/масофа: <i>бўйин, метр, километр</i> ;
7) табиий сув иншоотлари: <i>қўл, дарё, денгиз, океан</i> ;
8) сунъий сув иншоотлари: <i>ариқ, зовур, ҳовуз</i> ;
9) йил фасллари: <i>қиш, ёз</i> ;
10) қутблар: <i>шимоқ, жануб, ғарб, жануби-шарқ, жануби-ғарб</i> ;
11) кўриниш: <i>яссилик, тепелик, баланд, қия, паст</i> ;
12) мавсум: <i>терим, экин</i> ;
13) ҳолат: <i>намгарчилик, ёгингарлик</i> ;
14) минтақа/зона: <i>саванна, тропик, субтропик, тайга</i> ;
15) касб: <i>синоптик</i> ;
16) қатлам: <i>биосфера, стратосфера</i> ;
17) фан тармоғи: <i>картография, геодезия</i> ;
18) илмий жараёнга оид:
19) модда-маъдан: <i>қум, тош, муз</i> .
2. Сифат терминлар: <i>тақир, текис, баланд, паст</i> ;
3. Феъл терминлар: <i>районлаштирмоқ, кадастрламоқ</i> .

6-илова

№	Термин	пoмeтa	Семантик тег	Изох 1	Изох 2	этимология	Туркумга тегишлилик
	МЕРИДИАН	геогр	Урин/жой	Ер шари юзасини ҳар иккала қутб орқали ўтказилган текислик кесиб ўтган ярим айлана фаразий чизик	Осмон меридиани <i>астр.</i> Осмон гумбазида қойноғ қутблари ва зенит орқали ўтган улкан фаразий чизик	<i>лот.</i> <i>meridianus</i> — тушқи, туш пайти дағи; жанубий	от

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари” илмий-назарий,
услубий журнали таҳририятнда таҳрирдан ўтказилди (04.12.2021 йил).

Гувоҳнома № 14-061
04.12.2021. Босилга руҳсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84 1/16.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-наприёт т. 3.2. шартли б.т. 3,7.
Адади 60 нусха. Буюртма № 103

Қарши давлат университети
Кичик босмахонасида чоп этилди.